

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

До захисту допустити:
В.о. завідувача кафедри

Олена БЛАШКОВА

«09» травня 2025 р.

**ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З
ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Кваліфікаційна робота
здобувача вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти

освітньо-професійної програми

«Соціальна робота»

денної форми навчання

Кулик Марини Сергіївни

Науковий керівник:

Іванець Тетяна Мирославівна,

кандидат політичних наук, доцент

Рецензент:

Кузьміна Марія Олегівна, доктор
філософії зі спеціальності 231

«Соціальна робота», доцент кафедри
соціальної роботи Національного
університету «Запорізька
політехніка»

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою 86/В/ДОБРЕ

Секретар ЕК

Ольга РЕБРО

«09» червня 2025р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ОБДАРОВАНOSTІ.....	8
1.1. Поняття та критерії обдарованості.....	8
1.2. Види обдарованості та їх характеристика.....	15
1.3. Психологічні особливості обдарованих дітей: виклики, потреби та підтримка.....	26
Висновки до розділу 1.....	30
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ.....	32
2.1. Методи та форми роботи з обдарованими дітьми молодшого шкільного віку.....	32
2.2. Взаємодія вчителя з батьками у вихованні культури міжособистісних взаємин.....	43
2.3. Психолого-педагогічна підтримка розвитку обдарованого учня.....	52
Висновки до Розділу 2.....	58
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65

ВСТУП

Актуальність. Сучасна наука та інноваційна економіка потребують креативних мислителів і нестандартних рішень, що робить обдарованих дітей стратегічним ресурсом розвитку. Дослідження показують, що країни, які системно інвестують у підтримку обдарованої молоді, отримують значні переваги у науково-технічному прогресі. Однак традиційна освітня система, орієнтована на середній рівень, часто неспроможна задовольнити потреби таких дітей, що призводить до втрати їхнього потенціалу.

Особливу увагу приділяється психологічним аспектам розвитку обдарованих дітей, які часто стикаються з емоційною нестабільністю, труднощами у соціалізації та синдромом імітатора. Близько 60% таких дітей відчують дисбаланс між інтелектуальним і емоційним розвитком, що потребує кваліфікованого психолого-педагогічного супроводу.

В Україні ця проблема набуває додаткової ваги у контексті побудови конкурентоспроможної нації. Держава вже вживає важливих кроків, прийнявши Закон «Про освіту» та створивши цільові програми підтримки обдарованих дітей. Проте залишаються невирішеними питання рівного доступу до якісної освіти для дітей з різних соціальних груп та регіонів, що є ключовим аспектом соціальної справедливості.

Міжнародний досвід, зокрема практики Сінгапуру, Фінляндії та Південної Кореї, демонструє ефективність індивідуальних навчальних траєкторій, менторських програм та проєктного навчання. Україні необхідно творчо адаптувати ці підходи з урахуванням національного контексту.

Таким чином, психолого-педагогічна робота з обдарованими дітьми є не лише педагогічним завданням, а стратегічним пріоритетом національного розвитку. Вона потребує комплексного підходу, що поєднує інноваційні методи навчання, кваліфікований психологічний супровід та системну

державну підтримку. Саме така робота дозволить розкрити потенціал нових поколінь для вирішення складних завдань майбутнього.

Враховуючи все вищезазначене, наше дослідження являється актуальним та своєчасним для українського суспільства, що обумовлено цілим комплексом соціальних, освітніх та економічних чинників.

Мета дослідження – проаналізувати особливості психолого-педагогічної роботи з обдарованими дітьми молодшого шкільного віку та розробити рекомендації щодо ефективних методів їх підтримки.

Відповідно до мети дослідження було сформовано наступні наукові завдання:

- проаналізувати теоретичні підходи до визначення поняття «обдарованість» та критерії її діагностики;
- охарактеризувати види обдарованості та їхні особливості;
- дослідити психологічні характеристики обдарованих дітей, їх потреби та труднощі в навчанні та соціалізації;
- визначити ключові методи та форми психолого-педагогічної роботи з обдарованими дітьми;
- з'ясувати завдання, які повстають перед педагогом при роботі з обдарованими молодшими школярами та їх батьками;
- виробити рекомендації щодо психолого-педагогічної підтримки розвитку обдарованого учня.

Об'єкт дослідження: психолого-педагогічна робота з обдарованими дітьми.

Предмет вивчення: особливості, методи та форми психолого-педагогічної підтримки обдарованих школярів.

В межах нашого дослідження було проаналізовано широке коло наукових робіт, серед яких ми виокремили декілька груп: фундаментальні теоретичні дослідження природи обдарованості, представлені працями Д.

Гілфорда, П. Торренса, Ф. Баррона та К. Тейлора. У розуміння психологічних механізмів обдарованості, чий ідеї лягли в основу сучасних методик навчання обдарованих дітей внесок зробили Д. Керрол і Б. Блум.

Окрему групу становлять роботи вітчизняних учених, зокрема О. Матюшкіна, Ю. Гільбуха, В. Моляка, О. Рибалки, О. Балла, І. Беха, Б. Теплової, Л. Виготського та Г. Костюка, які досліджували феномен обдарованості в контексті української освітньої традиції та культурних особливостей. Важливий блок наукових праць присвячений історичному розвитку системи роботи з обдарованими дітьми в Україні (М. Ващенко, Л. Савченко, І. Зязюн), що дозволило простежити еволюцію педагогічних підходів та виокремити найбільш ефективні практики.

Значну увагу приділено аналізу нормативно-правових аспектів регулювання роботи з обдарованими дітьми, представлених у працях С. Максименка та О. Лук'янової. Окремо варто відзначити дослідження міжнародного досвіду (А. Робінсон, Дж. Рензулі, Ф. Ганьон), які дають змогу порівняти українську систему підтримки обдарованих дітей з найуспішнішими світовими моделями.

Сучасні педагогічні методики представлені в роботах О. Шумакової, Н. Лейтес, В. Панової, які розробили інноваційні підходи до навчання обдарованих дітей. Психологічні аспекти адаптації та розвитку обдарованих дітей висвітлені в працях Т. Мартиненко, С. Кривоноса, В. Клименка. Важливий внесок у розуміння соціальних аспектів обдарованості зробили дослідження Л. Попової та М. Шапавальної, присвячені проблемам соціалізації та інтеграції обдарованих дітей у суспільство.

Для досягнення визначених наукових завдань було використано значну кількість різноманітних джерел, серед яких – зарубіжні дослідження : Global Talent Competitiveness Index (INSEAD, 2022), Educating the Gifted and Talented: Policy Impacts (OECD, 2021), The Economic Impact of Gifted Education (National Bureau of Economic Research, 2019), Talent Development and Innovation in Asia

(World Bank, 2020), The Impact of Gifted Programs on STEM Achievement (Journal of Advanced Academics, 2023).

З українських джерел особливої уваги заслуговують: звіти НАПН України про результати олімпіад, дослідження Інституту обдарованої дитини, аналітика Міністерства освіти і науки України, Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді», Указ Президента України № 756/2012 від 28.12.2012 «Про проведення у 2013 році в Україні Року дитячої творчості»

Дослідження спиралося на використання цілого комплексу загальнонаукових та спеціальних **методів**. Теоретичний аналіз наукових концепцій та нормативно-правових документів поєднувався з синтезом отриманих даних, що дало змогу сформулювати цілісне бачення проблеми. Порівняльно-історичний метод застосовувався для вивчення еволюції підходів до роботи з обдарованими дітьми, а контент-аналіз наукових публікацій, законодавчих актів та статистичних звітів допоміг виявити ключові тенденції та закономірності.

На емпіричному рівні важливе значення мали кількісні та якісні методи дослідження. Статистичний аналіз даних про результати олімпіад, конкурсів та програм підтримки дозволив оцінити ефективність існуючих підходів. Системний підхід забезпечив комплексний аналіз взаємозв'язків між психологічними, педагогічними та соціальними аспектами обдарованості.

Особливу роль відіграли прогностичні методи, що дозволили визначити завдання щодо вдосконалення системи підтримки обдарованих дітей. Моделювання оптимальної системи психолого-педагогічного супроводу ґрунтувалося на інтеграції міжнародного досвіду з урахуванням українських реалій. Проблемний підхід допоміг виявити суперечності в сучасній практиці роботи з обдарованими дітьми.

Практичне значення роботи полягає у можливості безпосереднього застосування отриманих результатів та розроблених рекомендацій для вдосконалення системи роботи з обдарованими дітьми в Україні. Матеріали

дослідження можуть стати основою для створення інноваційних педагогічних програм і методик навчання, спеціально адаптованих до особливих потреб обдарованих дітей, а також для вдосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Результати дослідження можуть бути використані при розробці методичних рекомендацій для закладів освіти, створенні ефективних моделей психолого-педагогічного супроводу та впровадженні оптимальних механізмів раннього виявлення обдарованості. Отримані дані мають важливе значення для планування та реалізації державних і регіональних програм підтримки, оптимізації взаємодії між закладами освіти, науковими установами та громадськими організаціями. Вони також можуть бути корисними при розробці індивідуальних освітніх маршрутів і підвищенні обізнаності батьків та педагогів про особливості розвитку обдарованих дітей.

Апробація результатів. Результати дослідження знайшли апробацію в межах Міжнародної науково-практичної конференції «Програмадський вектор університетської освіти у викликах сьогодення» (Маріупольський державний університет, м. Київ, 2025)

Публікації. За темою кваліфікаційної роботи було опубліковано тези доповіді:

1. Кулик М.С. Особистісний портрет творчо обдарованої людини. Міжнародна науково-практична конференція «Програмадський вектор університетської освіти у викликах сьогодення» (Маріупольський державний університет, м. Київ, 2025).

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Основний зміст роботи викладений на 64 сторінках. Список використаних джерел складається з 50 найменувань на 5 аркушах.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ОБДАРОВАНOSTІ

1.1. Поняття та критерії обдарованості

Наразі є безліч визначень поняття «обдарованість». Так, обдарованість трактують як сукупність здібностей, внутрішніх задатків і передумов, тобто як дар (Б. Теплов, Б. Ананьєв, В. Крутецький, В. Шадриков) [25; 43] або як явище, що розвивається протягом життя завдяки зовнішнім чинникам: вихованню, навчанню та навколишньому середовищу (Ф. Монкс, Р. Стренберг, Є. Григоренко), або як поєднання двох позицій, що зображають обдарованість як сукупність біологічно та соціально успадкованих уроджених властивостей дитини, що дають їй змогу без спеціального розвитку та тренування досягати вищих результатів, порівняно з іншими дітьми цієї ж соціальної групи (О. Буров) [5;6;7].

Лейтес Н.С. під терміном «обдарованість» розуміє набір здібностей. Він вважає, що дитяча обдарованість проявляється в схильності до праці та гострій потребі дитини займатися певним видом діяльності. Однак не всяка діяльність сприяє розвитку – лише та, що приносить позитивні емоції в процесі виконання [27].

Щодо природи обдарованості існують дві протилежні теорії. Соціальна теорія (Дж. Локк, К.А. Гельвецій, В.П. Єфроїмсон) стверджує, що всі діти народжуються з рівними задатками, а різниця в їх розвитку обумовлена умовами життя та вихованням. На противагу цьому, теорія генетичної спадковості (Ф. Гальтон) розглядає обдарованість як вроджену, рідкісну якість, яка передається через спадковість, іноді навіть через покоління [45].

Протиріччя цих поглядів зникає, враховуючи, що потенційна обдарованість дитини щодо різних видів діяльності притаманна багатьом дітям, тоді як лише невелика частина дітей демонструє відповідну

обдарованість. Будь-яка дитина має потенціал досягти успіху в різних видах діяльності, оскільки їх психічні здібності дуже пристосовані на різних етапах їхнього зростання. Тож, винятковий талант у певній галузі може виникнути несподівано і процвітати за сприятливих обставин або потухати від несприятливих.

На появу обдарованості впливає поєднання факторів, включаючи біологічне, соціальне середовище, педагогічні умови та мотивацію. Біологічні фактори охоплюють вроджені можливості, успадковані риси та загальне самопочуття. Соціальне середовище суттєво впливає на розвиток обдарованості. За підтримки сім'ї, вчителів, однолітків, доступу до освітніх ресурсів, кіл та розділів виявляється потенціал дитини. Навчальне середовище також має вирішальне значення. Персоналізований підхід до освіти, включення інноваційних методик, сприяння творчості та просуванню досліджень – все це сприяє розвитку здібностей обдарованих дітей. Мотивація відіграє вирішальну роль у зростанні обдарованості. Внутрішній потяг дитини до навчання та зростання, залишатися займатися певною сферою інтересу, відіграє значну роль у досягненні успіху.

Обдарованість є системною характеристикою психіки, яка розвивається протягом життя і визначає здатність досягати високих результатів в одній чи декількох сферах діяльності порівняно з іншими людьми. Тому обдарована дитина – це та, яка вирізняється значними, іноді видатними досягненнями (або має потенціал для цього) в певній сфері діяльності.

Фахівці стверджують, що можна виділити кілька ознак обдарованості маленької людини:

- Незвичайна, як для дитини, проникливість і допитливість;
- Чудовий ступінь суджень і міркувань;
- Здатність малюка бачити зв'язок між поняттями;
- Раннє вміння читати;

- Великий словарний запас;
- Гостра спостережливість;
- Розвинуте почуття етики і моральних цінностей;
- Відмінне почуття гумору;
- Швидке оволодіння базовими навичками;
- Прояв особливих здібностей у одній або декількох сферах, таких як музика, мистецтво, наука, мови, комп'ютерна грамотність або математика.

Розвиток обдарованості є складним процесом взаємодії спадкових факторів (природних задатків) і соціального середовища, опосередкованого діяльністю дитини. Обдарованість – це своєрідне поєднання здібностей, від якого залежить ймовірність досягнення успіху в певній діяльності. Три основні ознаки здібностей, які є загальновизнаними:

- 1.Індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють людину від інших;
- 2.Специфіка успішності виконання діяльності;;
- 3.Здатність до засвоєння нових знань і навичок [10].

Обдаровані приносять значну користь суспільству і державі, стаючи її гордістю. Тому перед суспільством, державою, навчальними закладами та сім'єю постає важливе завдання навчання та виховання таких дітей. Виявлення обдарованих дітей і створення умов для їхнього розвитку – це спільна, добре спланована діяльність дорослих: батьків, вчителів, керівників гуртків, шкільного психолога.

Щоб якомога раніше виявити обдаровану дитину, батькам і вчителям важливо пам'ятати, що така дитина потребує особливої уваги, оскільки вона має специфічні риси характеру, особливості мислення та навчальної діяльності. Обдаровані діти часто мають хорошу пам'ять, сформований світогляд і добре розвинене абстрактне мислення. У них розвинена свідомість

і теоретичне мислення. Вони, як правило, дуже активні і завжди чимось зайняті, прагнуть працювати більше за інших [19].

Діти болісно сприймають суспільну несправедливість, прагнуть вчитися і досягати успіхів у навчанні. Вони здатні значно краще, ніж інші, займатися самостійною діяльністю, зокрема в таких сферах, як література, математика, проведення дослідів і спостережень. Обдаровані діти мають здатність критично оцінювати навколишній світ і прагнуть глибше зрозуміти суть явищ. Вони часто ставлять багато запитань і зацікавлені в отриманні позитивних відповідей на них.

Такі діти із задоволенням виконують складні і тривалі завдання, проявляють великий інтерес до читання і мають багатий словниковий запас. Завдяки частому звертанню до засобів масової інформації, вони здатні швидко виділяти важливі відомості і самостійно знаходити необхідні джерела інформації. Порівняно з однолітками, вони краще розуміють взаємозв'язки між явищами і сутністю, здатні маніпулювати логічними операціями, систематизувати, класифікувати й узагальнювати.

Багато з них ставлять перед собою завдання, що вимагають значного часу для виконання. Для обдарованих дітей характерне почуття гумору, а також хороше здоров'я. Однак вони можуть мати надмірні почуття страху, емоційну залежність і незбалансованість порівняно з іншими дітьми.

Особистісні труднощі обдарованих дітей часто визначаються особливостями їх самооцінки. Є думка, що ці труднощі можуть поглиблюватися, якщо у дітей формується неадекватно занижена самооцінка своїх можливостей у різних сферах діяльності, зокрема в спілкуванні [8].

Критерії обдарованості виступають об'єктивними показниками, що дозволяють оцінити ступінь розвитку здібностей особистості. Досягнення цими показниками певних нормативних значень є підставою для ідентифікації обдарованості. Встановлення чітких критеріальних ознак створює наукову основу для психодіагностичного вивчення обдарованості, оскільки дозволяє через систему доступних для спостереження та вимірювання параметрів не

лише класифікувати індивіда як обдарованого, але й будувати обґрунтовані прогнози щодо його подальших визначних досягнень. Такі критерії, будучи кількісно та якісно визначеними маркерами, забезпечують можливість науково обґрунтованого висновку про наявність та рівень обдарованості, що є важливим як для теоретичних досліджень, так і для практики роботи з обдарованими особистостями.

Поняття обдарованості традиційно розглядається через призму вищого рівня розвитку здібностей, що логічно передбачає використання критеріїв оцінки окремих психічних функцій як індикаторів обдарованості. Проте таке загальне визначення виявляється недостатнім для практичного застосування, оскільки потребує конкретної операціоналізації – переведення теоретичних конструктів у вимірюванні емпіричні показники.

У сучасній дослідницькій практиці переважає кількісний підхід, де емпіричним маркером дитячої обдарованості вважається потрапляння дитини у верхні 5 відсотків розподілу за показниками інтелектуального розвитку чи навчальних досягнень. Проте останні наукові дані засвідчують обмеженість такого підходу, показуючи, що виняткові здібності формуються під впливом складної взаємодії когнітивних та особистісних чинників. Ця методологічна проблема залишається актуальною, оскільки на сьогодні бракує єдиних теоретичних підходів та стандартизованих процедур, що дозволили б однозначно визначити рівень обдарованості конкретної дитини. Відсутність консенсусу з цього питання зумовлює необхідність подальших міждисциплінарних досліджень, що інтегрували б когнітивні, мотиваційні та соціально-адаптаційні аспекти у комплексну модель оцінювання дитячої обдарованості.

Визначення критеріїв обдарованості дітей вимагає глибокого розуміння цього феномену, який традиційно трактується як сукупність психічних та психофізіологічних особливостей, що сприяють винятковим результатам у певній сфері діяльності. Найбільш об'єктивними є критерії у сферах, де існують чіткі кількісні показники ефективності, як-от спортивні досягнення.

Утім, у багатьох сферах дитячої активності (наукові конкурси, творчі проєкти, соціальна ініціативність) виникають значні труднощі з кількісним вимірюванням успішності. Хоча тут застосовуються опосередковані метрики (кількість перемог у конкурсах, рівень участі у проєктах, відгуки вчителів), їхня інформативність є обмеженою, оскільки вони не відображають креативний потенціал, інноваційність та соціальну цінність досягнень дитини. Ця методологічна проблема особливо гостро постає у випадках, де результати діяльності є багатовимірними й складно піддаються стандартизованому виміру.

У випадку видів діяльності, де кількісна оцінка складна або неможлива, ключовим стає механізм експертного оцінювання – з боку педагогів, психологів, батьків, однолітків, а іноді й громадськості. Соціальне визнання тут відіграє фундаментальну роль у виявленні та підтвердженні обдарованості. Історія свідчить: навіть геніальні здібності дітей лишаються «невидимими», доки не отримають підтримки чи схвалення ззовні. Саме соціальна валідація – грамоти, премії, рекомендації – надає дитині статус винятково обдарованої особистості. Цей процес оцінки й підтвердження здібностей часто має поступовий, накопичувальний характер, формуючи консенсус між експертами з різних галузей.

Особливу складність становить оцінювання дітей, які поки що не мають видимих досягнень, але потенційно володіють високими здібностями. У таких випадках необхідне ретельно організоване експертне спостереження, де ключовими викликами є об'єктивність і професійність судження, а також глибоке розуміння особливостей розвитку дитини.

Додатковими індикаторами успішності можуть слугувати позитивні стимули (нагороди, грамоти, перемоги у змаганнях) та санкції (зауваження, зміни у програмі навчання). Теоретично можливе створення спеціального коефіцієнта, який би кількісно відображав співвідношення між позитивними та негативними оцінками активності конкретної дитини.

Важливим показником адаптації до освітнього чи творчого середовища є також тривалість участі у певній сфері – наприклад, у музичній школі, гуртку або спортивній секції, що корелює з рівнем задоволеності дитини від цієї діяльності. Кількісним аналогом цього є «дитячий стаж» у відповідній сфері.

У міжнародній практиці обдарованість дітей часто визначається за рівнем академічної успішності, що зумовлено об'єктивністю цього показника та можливістю його легко виміряти. Проте такий підхід також має обмеження, оскільки не враховує обдарованість, що проявляється поза академічним простором.

Головна перевага таких показників – їх кількісна природа і простота фіксації. Прогрес у розвитку здібностей дитини може проявлятися у вигляді пришвидшеного засвоєння навчального матеріалу або стрімкого розширення кола інтересів (наприклад, участь у всеукраїнських конкурсах, олімпіадах, розвиток авторських проєктів).

Традиційними критеріями для визначення дитячих здібностей виступають: досягнення у певній діяльності, швидкість її опанування та ефективність енергетичних витрат організму. Останній параметр свідчить про економність зусиль дитини при виконанні завдань і може бути оцінений за допомогою аналізу функціонального стану – рівня втомлюваності або працездатності. Найдоступнішим інструментом тут є суб'єктивна самооцінка дитиною власного стану під час тривалих інтелектуальних або фізичних навантажень.

Індикатором оптимальної відповідності здібностей і навантаження є рівень задоволеності дитини від діяльності. Хоча зазвичай задоволення асоціюють із успішністю, воно також може сигналізувати про наявність вроджених здібностей, адже найвища задоволеність часто супроводжує саме ту діяльність, яка відповідає природним нахилам дитини.

Задоволення від діяльності включає кілька вимірів: насолода від самого процесу, задоволення результатами, отриманими винагородами, умовами навчання чи тренувань, а також взаєминами з учителями, тренерами чи

однолітками. Існують спеціалізовані анкети для вимірювання цих аспектів, які, з відповідною адаптацією, можуть бути використані для оцінки будь-якої дитячої активності – не обов’язково академічної.

Жоден з розглянутих критеріїв обдарованості не є достатньо надійним при ізольованому використанні. Лише комплексний підхід, що поєднує ці критерії у єдину систему, може забезпечити об’єктивну оцінку. Розробка такого комбінованого критерію вимагає ретельної психометричної перевірки на надійність і валідність використовуваних методик.

Важливо зазначити, що обдарованість часто носить тимчасовий характер, коли у певному віці дитина демонструє здібності, властиві одразу кільком віковим періодам. Багато вундеркіндів – це діти з прискореним розвитком, який з часом може вирівнятися, і колишні «зірки» стають звичайними дорослими.

Цікавим є й протилежний феномен – так званий «антивундеркіндний» розвиток, коли обдарованість не лише не супроводжується випередженням, а й може відставати у розвитку. Яскравий приклад – Альберт Ейнштейн, який заговорив пізніше ніж всі діти, не виділявся успіхами в школі та навіть був вигнаний за неуспішність [1]. Виявити обдарованість у таких дітей надзвичайно складно, а повірити в їхній потенціал – ще складніше.

Це наводить на важливий висновок: дитячі успіхи не завжди є гарантією майбутньої геніальності, як і відсутність шкільних досягнень не означає відсутності виняткових здібностей. Справжня обдарованість може мати різні форми прояву і не завжди вписується у традиційні уявлення про розвиток талантів.

1.2. Види обдарованості та їх характеристика

Обдарованість не обмежується лише високим інтелектом або академічними досягненнями, а охоплює широкий спектр здібностей, які можуть бути вродженими або розвинутими завдяки навчанню, тренуванням та

соціальному середовищу. Розглянемо основні види обдарованості та їх характеристику докладніше.

Вітчизняними психологами розроблено класифікацію дитячої обдарованості, яка містить чотири основні види:

- загальна обдарованість (торкається психічного життя дитини);
- спеціальна обдарованість (проявляється в якій-небудь сфері діяльності: музичній, фізичній тощо);
- актуальна чи не прихована обдарованість (показники успішності, яка є в наявності);
- потенційна чи прихована (показники можливої реалізації здібностей при дотриманні певних умов).

А ось основні аспекти обдарованості можна поділити на кілька видів:

- вроджена, або «актуальна»;
- набута, або «потенційна»;
- загальна, як «універсальна здібність» (здібність до всього);
- спеціальна.

Вроджена («актуальна») обдарованість характеризується особливим станом індивіда, що проявляється через високу активність, швидкість сприймання і обробки інформації, а також пошукову поведінку. При цьому ці процеси часто мають високу індивідуалізацію (спеціалізацію), оскільки здібні люди по-іншому відображають навколишній світ, його логіку тощо. Цей тип обдарованості включає й природні здібності.

Набута («потенційна») обдарованість — це тип, коли дитина не виявляє особливих досягнень у певній галузі науки в дитинстві, але досягає високих результатів уже в дорослому віці.

Більшість дослідників вважають, що обдарованість є інтегральною (загальною) особистісною властивістю. Це означає, що обдарована людина

здатна досягати успіхів у різних сферах. Така обдарованість називається загальною.

Спеціальна обдарованість стосується високих досягнень у конкретній сфері діяльності, як-от математика, література, спорт і так далі. Вона характерна для певних типів обдарованості.

Відомий фахівець у галузі дитячої обдарованості М. С. Лейтес розрізняє три категорії обдарованих дітей:

- учні з ранньою розумовою реалізацією;
- учні з прискореним розумовим розвитком;
- учні з окремими ознаками нестандартних здібностей [28].

Учні з ранньою розумовою реалізацією – це діти, які, маючи звичайний рівень інтелекту, проявляють особливу цікавість до певного навчального предмета (науки чи техніки). Такий учень, часто вже з середніх класів, захоплюється математикою, фізикою, біологією, мовами чи літературою, значно випереджаючи своїх ровесників у засвоєнні матеріалу. Уроки з інших предметів можуть викликати у нього відчуття обтяження [28].

Учні з прискореним розумовим розвитком – це діти, які за однакових умов значно виділяються високим рівнем інтелекту, особливо це помітно в молодших класах. Прискорений розвиток інтелекту зазвичай супроводжується великою розумовою активністю та сильною пізнавальною потребою [28].

Учні з окремими ознаками нестандартних здібностей не мають виражених розумових особливостей, не випереджають своїх однолітків за загальним рівнем інтелекту і не демонструють яскравих досягнень у навчанні, але вирізняються специфічними якостями окремих психологічних процесів, такими як надзвичайна пам'ять на певні об'єкти, багатство уяви чи висока здатність до спостереження [28].

Дослідники в галузі дитячої обдарованості також виділяють четверту категорію, яку називають академічною обдарованістю.

Отже, обдарованими дітьми є:

- діти з високими показниками інтелекту (визначеними за спеціальними тестами інтелекту (IQ));
- діти з високим рівнем творчих здібностей;
- діти, які досягли значних успіхів у конкретній діяльності (наприклад, юні музиканти, математики, художники, шахісти, літератори тощо) – їх також називають талановитими;
- діти, які навчаються на «відмінно» в школі – академічна обдарованість.

Перейдемо до видів обдарованості. Не знаючи, деяких із них можна просто не помітити, приймаючи своєрідність розумової й творчої діяльності дитини за її недисциплінованість чи навіть дивацтва, тому знання видів обдарованості учнів необхідні для того, щоб правильно оцінити можливості дитини й допомогти їй у вирішенні проблем, правильно орієнтувати її у виборі майбутньої професії. Обдарованість завжди розривається на основі улюбленою дитиною діяльності. Якщо ви бачите в дитині яскраві, стійкі інтереси до якоїсь діяльності, це завжди знак, що в неї може бути виявлений той чи інший вид обдарованості.

Інтелектуальна обдарованість. Ці учні заслужено отримують від учителів такі характеристики як «розумні», «кмітливі» або «світлі голови», часто стаючи гордістю та надією школи. Вони володіють винятковими знаннями, які не лише глибокі за змістом, але й самостійно здобуті – здатні працювати зі складними джерелами, критично аналізувати інформацію та філософськи осмислювати навчальний матеріал, притаманні перемоги на олімпіадах та конкурсах різного рівня.

Їхній високий інтелект і розвинуте мислення дозволяють легко опанувати різні предмети, проте вибіркове ставлення до шкільних дисциплін часто призводить до нерівномірної успішності – блискучих результатів у одних предметах і посередніх у інших.

Інтелектуальну обдарованість можна класифікувати на два підвиди: перший характеризується загальними розумовими здібностями без чіткої спеціалізації, другий – вираженими здібностями у конкретній галузі знань. Часто ця диференціація є питанням часу: спочатку обдарованість проявляється широко, а з віком формується чіткіша спеціалізація інтересів. Найяскравішою рисою таких учнів є інтенсивна пізнавальна потреба, яка формує стійку систему наукових інтересів. Саме цей тип обдарованості часто спостерігається у розумових акселератів та вундеркіндів.

Важливо зазначити, що академічна успішність таких учнів не завжди корелює з рівнем їхніх здібностей – серед них зустрічаються як відмінники, так і учні з низькою успішністю. Це пов'язано не стільки з інтелектуальним потенціалом, скільки з їхнім особистісним ставленням до навчального процесу та шкільної системи в цілому.

Отже, група інтелектуально обдарованих людей включає осіб, які потрапляють до неї за різними критеріями: деякі відбираються на основі результатів тестів, інші мають реальні досягнення. Найчастіше такі люди відрізняються гострим мисленням, спостережливістю, чудовою пам'яттю, допитливістю, здатністю вирішувати проблеми та іншими важливими якостями. Вони володіють глибокими знаннями, здатні самостійно отримувати нову інформацію, аналізувати її з глибиною і точністю.

Цей тип обдарованості можна поділити на два підтипи: перший характеризується загальними психічними навичками без спеціалізації (загальна інтелектуальна обдарованість), а другий – високими здібностями в певній спеціальній галузі знань (особлива інтелектуальна обдарованість) [25].

Академічна обдарованість. Характеризується високим рівнем інтелектуального розвитку з акцентом на спеціальні здібності до навчальної діяльності. Представники цього типу відзначаються високою продуктивністю пізнавальних процесів (мислення, пам'ять, увага) та оптимальною мотиваційною структурою, що забезпечує ефективне засвоєння навчального матеріалу. До цієї категорії належать медалісти та учні, які демонструють

зразкові навчальні досягнення. Такі індивіди згодом часто стають висококваліфікованими фахівцями у своїй галузі.

У контексті професійного консультування обдарованих учнів психологу необхідно ідентифікувати домінуючий підтип академічної обдарованості, що дозволить оптимізувати процес професійного самовизначення. Варто враховувати, що розмежування між академічною та інтелектуальною обдарованістю може бути проблематичним, оскільки обидва типи характеризуються високою успішністю у навчанні та вираженою пізнавальною мотивацією.

Критерієм диференціації виступає рівень розумової автономності: інтелектуально обдаровані особи демонструють підвищену критичність мислення, здатність до самостійного глибокого аналізу складних концептуальних проблем. На відміну від них, академічно обдаровані учні є експертами у сфері засвоєння знань, демонструючи високу ефективність у формальній освітній системі.

В. Вона виділяє дві академічно обдарованих дітей: 1) учнів, які швидко освоюють різні види діяльності та досягають високих груп результатів з усіх предметів, проявляючи високу здатність до навчання; 2) учні, що мають особливі здібності до засвоєння знань в одній або кількох суміжних сферах діяльності.

Отже, люди з академічним талантом мають чітко виражені інтереси та цілі, активно шукають і вивчають спеціалізовану літературу, глибоко аналізують отриману інформацію та здатні повністю її зрозуміти. Зазвичай вони фокусуються на своїх основних інтересах і захопленнях, ігноруючи інші сфери життя, які мають мало спільного з їхнім фокусом. Через це академічно обдаровані діти не завжди досягають успіхів у всіх навчальних дисциплінах [25].

Творча обдарованість. Характеризується здатністю генерувати нові ідеї, знаходити нестандартні шляхи розв'язання проблем, відкритістю до світу, чутливістю до проблем і гнучкістю в їх вирішенні. Через постійну потребу

долати напруженість, що виникає в умовах незавершеності чи невизначеності, творча людина відрізняється загостреним сприйняттям недоліків, дисгармонії, нестачі знань. Основними критеріями оцінки творчої обдарованості є швидкість генерування нових ідей, їхня оригінальність, деталізація та опрацьованість елементів, гнучкість мислення й здатність перемикатися між різними класами ідей.

Ось п'ять основних ознак творчої обдарованості:

1.Оригінальність – це здатність нестандартно та нестереотипно вирішувати проблеми.

2.Здатність знаходити ідеї в нових і складних ситуаціях – нестандартне сприйняття ситуацій, використання функцій об'єкта у нових умовах. Багато винаходів стали можливими завдяки цій якості.

3.Образна гнучкість – здатність змінювати форму об'єкта, щоб побачити нові можливості для його застосування.

4.Семантична (словесна) гнучкість мислення – проявляється у підвищеній чутливості до мовлення. Діти з такою особливістю ставляться до нових форм слів і висловлювань як до живих об'єктів.

5.Спеціальна творча спрямованість – зосередження уваги і інтересів у конкретній галузі науки, мистецтва або техніки. Людина з такою орієнтацією обмежує свою діяльність, концентруючи зусилля на певному напрямку.

Дослідники виділяють такі типи творчої діяльності: науково-логічний, техніко-конструктивний, образно-художній, вербально-поетичний, музично-рухливий, практико-технологічний та ситуативний (спонтанний, розмірковуючий) [13].

Все, що стосується загальної творчої обдарованості, тісно пов'язане з різними видами спеціалізованої обдарованості – науковою, технічною, педагогічною, художньою тощо. Однак йдеться саме про прояв певних домінантних якостей і особливостей, які визначають специфіку творчості в конкретній сфері діяльності.

Вчені по-різному ставляться до існування творчої обдарованості. Так, М. А. Холодна та Н. Б. Шумакова заперечують її наявність, вважаючи, що на творчий потенціал впливають лише мотивація, цінності та особистісні характеристики учнів. Натомість Дж. Гілфорд, К. Тейлор і Я.А. Пономарьов розглядають творчу обдарованість як фактор, що не залежить від рівня інтелекту [13].

Існує й протилежна точка зору, деякі фахівці вважають, що творчість та креативність є невід'ємною частиною всіх видів обдарованості, і без творчого компоненту неможливо говорити про справжню обдарованість. О. М. Матюшкін, зокрема, стверджує, що існує лише один тип обдарованості – творча: якщо відсутня творчість, то обдарованість не має сенсу.

Художня обдарованість. Може проявлятися від універсальних мистецьких здібностей (коли дитина однаково талановито співає, танцює та малює) до вузькоспеціалізованих художніх здібностей. Історично багато видатних митців володіли саме таким «віялом» талантів, хоча зустрічаються й випадки яскраво вираженої однієї здібності.

Відмінною рисою креативної обдарованості є оригінальність мислення та особливий, часто нетрадиційний погляд на світ. Виявити такий тип обдарованості у звичайному навчальному процесі надзвичайно складно, оскільки стандартні шкільні програми не передбачають можливостей для її прояву. Більше того, навіть при загальних закликах до творчості, педагоги часто не розуміють, а іноді й відверто не приймають таких учнів через їхню підвищену незалежність у судженнях, неконформність і зневагу до умовностей. Ці якості, що створюють педагогам значні труднощі у роботі, насправді є основою творчої обдарованості – саме вони дозволяють цим дітям бачити світ по-особливому.

Низька успішність таких учнів у традиційному навчанні пояснюється кількома факторами: зниженою мотивацією до засвоєння готових знань (оскільки власні ідеї їм часто цікавіші), особливим внутрішнім світом, де шкільним предметам не завжди знаходиться місце. Щоб розкрити їхній

творчий потенціал, необхідно спеціально організовувати діяльність, що передбачає нестандартні підходи – оригінальні творчі завдання, дослідницькі проекти, альтернативні форми самовираження. При цьому сам педагог повинен володіти достатньою відкритістю мислення, позбутися жорстких стереотипів і бути здатним оцінити незвичайність творчих проявів.

Рухова (психомоторна) або спортивна обдарованість. Виявляється у високих фізичних здібностях, координації рухів, швидкості реакції. Часто досягають успіхів у спорті, демонструючи видатні результати. Такі діти рідко демонструють високі академічні результати, що передусім обумовлено дефіцитом часу та недостатньою навчальною мотивацією. Проте за умови правильно організованого мотиваційного підходу та створення сприятливого навчального середовища такі школярі здатні досягати значних успіхів у навчанні. Досвід свідчить, що при відповідній педагогічній підтримці та цілеспрямованій роботі з формування навчальної мотивації, юні спортсмени можуть успішно поєднувати спортивні досягнення з якісним засвоєнням шкільної програми. Стандартизовані тести для оцінки перцептивно-рухового розвитку дозволяють вимірювати різні аспекти моторного розвитку: темп, ритм, координацію рухів та швидкість реакції.

Соціальна або лідерська обдарованість. Фахівці трактують це як цілісне та унікальне поєднання когнітивних і особистісних характеристик індивіда, яке сприяє встановленню зрілих і конструктивних взаємин з іншими людьми, що, своєю чергою, є основою для розвитку управлінських здібностей. До його складових зазвичай відносять соціальний інтелект, креативність, комунікативно-організаторські навички, соціальну мотивацію та управлінські якості особистості, такі як відповідальність, високий самоконтроль, комунікабельність, впевненість, емпатія та домінантність [13]. Н. С. Лейтес визначає соціальну обдарованість як здатність будувати зрілі, конструктивні взаємовідносини з іншими людьми, які відзначаються глибиною та продуктивністю [27].

Часто ідентифікують як організаторські здібності, являє собою складний комплекс психологічних характеристик, що визначають здатність особистості до ефективного соціального взаємодії та управління групою. Цей феномен ґрунтується на унікальному поєднанні когнітивних і емоційно-вольових якостей, де високий рівень інтелектуального розвитку поєднується з розвинутою соціальною чутливістю.

Сучасні дослідження в галузі психології обдарованості виділяють кілька ключових аспектів лідерської обдарованості. По-перше, це здатність до глибокої соціальної перцепції – вміння точно сприймати, розуміти та передбачати емоційні стани, мотиви й потреби інших людей. По-друге, розвинена комунікативна компетентність, що включає як вербальні, так і невербальні навички спілкування. По-третє, стратегічне мислення, яке дозволяє визначати довгострокові цілі та шляхи їх досягнення. Важливим компонентом є також емоційний інтелект – здатність до саморегуляції та управління емоціями як власними, так і інших людей.

У практичному плані лідерська обдарованість може реалізовуватися через різні моделі поведінки. Емоційні лідери, наприклад, виявляють високу ступінь емпатії та здатність до психологічної підтримки, стаючи своєрідними «соціальними клеями» у колективах. Лідери дії, навпаки, проявляють орієнтацію на результат, рішучість і здатність брати на себе відповідальність у кризових ситуаціях. Трансформаційні лідери здатні надихати і мотивувати оточення на досягнення спільних цілей, тоді як транзакційні – ефективно використовують систему стимулів і винагород.

Однак у контексті шкільної освіти лідерська обдарованість часто стикається з серйозними викликами. Традиційна система навчання, орієнтована на фронтальні методи та стандартизовані показники успішності, рідко надає достатні можливості для реалізації лідерського потенціалу. Як наслідок, учні з вираженими організаторськими здібностями часто демонструють апатію до шкільного навчання або ж знаходять альтернативні способи самореалізації, які не завжди мають конструктивний характер.

Проблема ускладнюється тим, що педагогічний корпус часто недостатньо підготовлений до роботи з такими учнями. Замість того, щоб розпізнати лідерський потенціал і направити його в конструктивне русло, вчителі можуть сприймати таких дітей як пересічних хуліганів. Це викликає відповідне негативне ставлення з боку учнів.

Для ефективної роботи з лідерсько-обдарованими учнями необхідний комплексний підхід, який би включав:

- Розвиток системи ранньої ідентифікації лідерських якостей
- Створення спеціальних освітніх програм і позакласних активностей
- Підготовку педагогів до роботи з цією категорією учнів
- Розробку альтернативних методів оцінювання успішності
- Створення шкільних структур учнівського самоврядування
- Співпрацю з батьками та громадськими організаціями

Особливу увагу слід приділити профілактиці антисоціальних проявів лідерства. Для цього важливо забезпечити учням можливість реалізовувати свій потенціал у соціально прийнятній формі – через волонтерські проекти, учнівське самоврядування, соціальні ініціативи. Паралельно необхідна психологічна робота з формування морально-етичних орієнтирів і відповідального ставлення до використання свого впливу.

Таким чином, лідерська обдарованість у шкільному середовищі вимагає спеціального педагогічного супроводу, спрямованого на конструктивну реалізацію потенціалу таких учнів та попередження можливих ризиків соціальної дезадаптації.

1.3. Психологічні особливості обдарованих дітей: виклики, потреби та підтримка

Багато батьків помічають у своїх малечі надзвичайні розумові здібності: пізнавальні інтереси, дотепність, навіть дорослість у деяких їхніх міркуваннях. При цьому вони щоразу відзначають ту саму підвищену розумову активність, про яку вже йшлося вище. У всіх дітей є передумови швидкого розвитку здібностей і творчий потенціал, проте індивідуальні відмінності в цьому аспекті безперечні.

Здавалося б, дитині, яка випереджає однолітків за рівнем інтелекту та блищить розумовими якостями, судилося більш щасливе дитинство, а навчання має даватися їй особливо легко. Насправді ж це не так. У дітей із раннім розквітом інтелекту виникають власні специфічні труднощі в родині та школі, свої драми вікового розвитку.

Багато залежить від того, як поведуться батьки та інші старші члени родини, коли виявлять незвичайність дитини. Якою буде їхня реакція, наприклад, на те, що вона набагато раніше за інших починає говорити, швидко освоює абетку й самостійно читає? Або легко засвоює поняття чисел, правила арифметичних дій і прагне розв'язувати складніші приклади? Або вигадує нові ігри, щось винаходить? Або однаково швидко просувається в різних напрямках, демонструючи дивовижні темпи загального розвитку?

Деякі батьки з тривогою спостерігають за проявами неабиякості дитини, б'ють на сполох через її вразливість, намагаються припинити або різко обмежити розумові заняття, побоюючись за психічне здоров'я малюка, що стрімко розвивається (щоб розвіяти ці побоювання, варто звернутися до лікаря). Дуже шкода, коли без вагомих підстав у родині стримують нібито надмірну розумову активність дитини, намагаючись уповільнити її природний темп розвитку.

В інших сім'ях, навпаки, надзвичайні дитячі здібності сприймають як готовий дар, яким поспішають користуватися, насолоджуючись ним і очікуючи майбутніх успіхів. Тут захоплюються успіхами дитини, її

незвичайними можливостями, охотно демонструють її знайомим і незнайомцям. Так розпалюють дитяче честолюбство, що може призвести до браку самокритичності та труднощів у спілкуванні з однолітками. Згодом це може обернутися гіркими розчаруваннями чи навіть стражданнями для підростаючої людини.

Таким чином, у ставленні до обдарованих дітей існують дві крайнощі. Перша – ігнорувати або навіть пригнічувати надзвичайно високий рівень пізнавальної та творчої активності. Друга – штучно прискорювати розвиток, висуваючи надмірні вимоги. Важко сказати, яка з цих крайнощів трапляється частіше [28].

Батькам таких дітей насамперед слід допомагати їхньому розумовому зростанню, відповідаючи незвичайним здібностям: збагачувати ігровий простір, забезпечувати достатнє коло спілкування, залучати дитину до різноманітних доступних занять. Однак треба уникати жорстких рамок або нав'язування того, до чого вона не має власного інтересу.

Деякі батьки заради всебічного розвитку перевантажують дитину різними заняттями. На жаль, поширена думка, ніби у ранньому та дошкільному віці дитина настільки сприйнятлива, що завдяки інтенсивному навчанню можна розвинути її здібності до найвищого рівня у будь-якій галузі. У психологічній літературі описані випадки, коли дітей навчали читати чи друкувати на машинці вже на другому році життя, а у чотири-п'ятирічних формували складні логіко-математичні навички. Але помилково вважати, що принцип «чим раніше, тим краще» універсальний.

Фахівець з психології раннього та дошкільного дитинства О.В. Запорожець, який багато зробив для виявлення резервів дитячого розвитку і підтримував ідею про те, що мала дитина здатна на більше, ніж вважалося раніше, одночасно наголошував: дозрівання мозку дитини ще не завершене, а його функціональні можливості обмежені. Він попереджав про небезпеку перевантажень і перевтоми для здоров'я дітей та майбутнього розвитку. Не можна ігнорувати індивідуальну потребу дитини в розумових навантаженнях!

Ці діти, як і всі інші дошкільнята, з не меншим – а часто й з більшим – нетерпінням чекають вступу до школи, мріючи стати учнями. Проте вже незабаром після початку навчання стає очевидним, що побоювання були марними: незвичайні розумові здібності дитини перетворюються на проблему не лише для родини, а й для вчителів. Справжні труднощі справді виникають. Цих дітей чекають не лише радощі навчання, а й розчарування та конфлікти.

Саме цим найбільш допитливим дітям часто стає нудно в класі. Тим, хто вже вміє читати й рахувати, доводиться марнувати час, поки інші опановують абетку та початкову арифметику. Звичайно, багато залежить від того, як організовано навчання [28; 10].

Деякі педагоги навчають не лише базовим навичкам читання чи письма, а й паралельно звертають увагу, наприклад, на аналіз зв'язку між звуками й літерами, історію слів – тобто певною мірою знайомлять дітей із теорією мови. Таке розвивальне навчання (яке поширюється в деяких школах) несе нові знання навіть для найсильніших учнів. Але біда в тому, що навіть найкращий учитель, працюючи з цілим класом, не має можливості орієнтуватися на того, хто випереджає всіх у розвитку.

Більшості вчителів просто немає коли піклуватися про обдаровану дитину. Іноді учні з вражаючими знаннями та не завжди зрозумілою розумовою активністю навіть заважають. Буває, що педагог спочатку планує давати випереджаючому учневі складніші завдання, приділяти йому особливу увагу, але згодом ці наміри (а іноді й обіцянки батькам) забуваються й не виконуються.

Проблеми можуть початися з того, що дитина, яка випереджає однолітків, схильна постійно привертати до себе увагу. Швидке виконання завдань, готовність правильно відповісти на запитання вчителя – для неї це доволена розумова гра, змагання. Вона першою тягне руку, очікуючи схвалення. Але їй замало того, що встигає дізнатися чи зробити на уроці. Щоб задовольнити її пізнавальні потреби, можна дозволити випереджати програму,

приносити свої книжки, читати їх під час уроків. Проте з часом це набридає і вчителю, і іншим учням, і їй самій.

Часто у початкових класах найрозвиненішого учня майже перестають викликати, ніби не помічаючи його готовності відповісти. Якщо ж він наполегливо намагається щось сказати чи запитати, вчитель починає дорікати, що він «завжди тягне руку», що він «вискочка». У результаті дитина стає все менш активною на уроці, починає займатися сторонніми справами – але й це викликає невдоволення, а то й роздратування педагога: чому відволікається, не цікавиться уроком, може, занадто багато про себе думає?

Так, спочатку запальний прихильник школи, обдарована дитина починає уникати уроків, ненавидіти домашні завдання, шукати будь-яких приводів залишитися вдома.

Найздібнішим дітям потрібне навчальне навантаження, яке відповідало б їхнім розумовим можливостям. Але наша звичайна школа, окрім «середньої» програми, найчастіше нічого не може їм запропонувати.

Дослідження виняткових у розумовому відношенні дітей показали, що багато з них дуже критичні до себе. Маючи неадекватно низьку самооцінку, вони часто не тільки не можуть реалізувати свої потенційні здібності, але й стають неуспішними учнями. Зазначається також, що обдаровані діти дуже вразливі, чутливі до всього, що стосується їхнього «Я». Вже у ранньому віці вони виявляють підвищену чутливість до спроб зачепити їхнє самолюбство, схильні ставити перед собою завдання, яких не можуть досягти, і важко переживають невдачі [28].

У літературі, присвяченій проблемам дитячої обдарованості, вказується, що самосприйняття особистості є найважливішим аспектом прояву та розвитку здібностей дитини. Самосвідомість представляє собою процес, за допомогою якого вона пізнає себе і ставиться до самої себе. Продуктом цієї діяльності є формування «Я-концепції», у якій виділяють два аспекти – знання про себе і самоствердження. Будучи продуктом самосвідомості, «Я-концепція» є

найважливішим чинником детермінації поведінки дитини, визначає спрямованість її діяльності, особливості спілкування з іншими людьми [28].

На думку низки психологів, на поведінку особистості дуже великий вплив має самошанування, що розглядається як переживання власної значущості. Припускається, що великий розрив між ідеальним і реальним «Я» негативно впливає на самошанування.

На самосприйняття впливає безліч різних факторів, переважно у сфері спілкування та міжособистісних відносин з оточуючими людьми. Багато психологів відзначають провідну роль батьків у цьому процесі, особливо у ранні роки життя дитини. Відповідно до цього надання допомоги дітям дошкільного та молодшого шкільного віку, які мають високий інтелект, часто вимагає роботи з їхніми батьками. Вказується також, що ставлення до себе у дошкільників легко піддається корекції та ефективному впливу, оскільки воно ще тільки формується [28].

Висновки до розділу 1

На основі проведеного аналізу в межах розділу «Теоретичні аспекти проблеми обдарованості» було зроблено наступні висновки.

Обдарованість – це складний і багатогранний феномен, який вимагає комплексного розуміння та індивідуального підходу. Проведений аналіз дозволяє зробити низку важливих висновків щодо природи, проявів та особливостей розвитку обдарованих дітей.

Ключовою характеристикою обдарованих дітей є їхня надзвичайна пізнавальна активність. Це проявляється не лише у швидкому засвоєнні інформації, а й у глибокій потребі розуміти суть явищ, встановлювати неочевидні зв'язки, ставити незвичайні питання. Такі діти часто демонструють ранню спеціалізацію інтересів, коли їх захоплення певною сферою знань значно випереджає вікові норми. Через відмінність інтересів і рівня розвитку

вони часто відчують себе ізольованими в звичайному колективі. Це може викликати як поведінкові проблеми (протест, агресія), так і внутрішні переживання (почуття самотності, депресивні стани).

Освітній процес для таких дітей має бути особливо продуманим. Традиційні методи навчання часто виявляються неефективними, оскільки не враховують їхніх особливих потреб. Особливу увагу слід приділити ролі батьків і педагогів. Часто дорослі, стикаючись з проявами обдарованості, впадають у дві крайнощі: або надмірно навантажують дитину, прагнучи «розвинути таланти», або ігнорують її особливі потреби, вважаючи, що здатна дитина «сама подбає про себе». Обидва підходи є помилковими і можуть зашкодити гармонійному розвитку.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

2.1 Методи та форми роботи з обдарованими дітьми молодшого шкільного віку

Сучасний розвиток молодших школярів вимагає переходу від традиційних методів навчання до комплексного підходу. Його основою стає не механічне засвоєння інформації, а створення умов для розкриття унікальних здібностей кожної дитини. Ключовим аспектом стає перетворення навчального процесу на інструмент розвитку творчого потенціалу, де знання і вміння стають засобом самовираження та самореалізації [42].

Новітній освітній простір має бути динамічним і гнучким, що передбачає насиченість різноманітними методами навчання, формами роботи та освітніми ресурсами. При цьому важлива чітка структурованість цього простору, яка дозволяє ефективно поєднувати індивідуальний підхід до кожної дитини з загальними цілями навчального процесу. Необхідним компонентом стає посилення психолого-педагогічного супроводу, який забезпечує не лише навчання, а й гармонійний розвиток особистості [42].

Сучасний підхід до освіти вимагає розробки спеціальних програм як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях, що враховують місцеві особливості та потреби. Важливим напрямком є впровадження індивідуалізованих стратегій навчання, які дозволяють прискорити освітній процес для обдарованих дітей та забезпечити глибше засвоєння матеріалу. Особливу увагу слід приділяти розробці ефективних методів виявлення обдарованості, діагностиці індивідуальних здібностей та особливостей поведінки, що дозволить максимально точно визначати напрямки подальшого розвитку кожної дитини [42].

Виявлення талановитих дітей базується не лише на оцінках та академічних досягненнях, а й на спостереженнях, педагогічному досвіді та інтуїції вчителя. Важливо забезпечити дітям можливість проявляти свої здібності через гнучкі навчальні програми, додаткові завдання, участь у гуртках, конкурсах та олімпіадах. Також значну роль відіграє розвиток творчого мислення, що сприяє нестандартному підходу до вирішення завдань і підтримує ініціативність та самостійність учнів. Головним завданням педагогічного колективу є не лише ідентифікація обдарованих дітей, а й подальший супровід їхнього розвитку, допомога в розкритті потенціалу та спрямування їхньої енергії у конструктивне русло.

Обдаровані діти дуже різняться між собою – як за спектром і своєрідністю своїх здібностей, так і за особистісними характеристиками. Гнучка навчальна програма повинна враховувати ці відмінності у розвитку пізнавальних процесів, навичок та переважних стилів навчання. Проте діти з високими розумовими здібностями мають певні спільні риси, які обов'язково повинні враховуватись при розробці навчальних програм для них. До таких загальних особливостей належать наступні.

Здатність швидко схоплювати сенс принципів, понять, положень. Така особливість вимагає широти тем, матеріалу для узагальнень. Чудові можливості у цьому відношенні представляє міждисциплінарний підхід [28].

Потреба зосереджуватися на тих проблемах, які зацікавили, і прагнення розібратися в них. Ця потреба рідко задовольняється при традиційному навчанні, і їй треба дати реалізуватися у спеціальних навчальних програмах через самостійну роботу, завдання відкритого типу, розвиток необхідних пізнавальних умінь [28].

Здатність помічати, міркувати і висувати пояснення. Цілеспрямований розвиток вищих пізнавальних процесів у спеціальних навчальних програмах піднімає ці здібності на якісно новий рівень і позбавляє від тягара нескінченних повторень очевидного [28].

Стурбованість, тривожність у зв'язку зі своєю несхожістю на однолітків. Включення до навчальної програми афективного компонента дає можливість дитині краще зрозуміти себе, інших, навчитися висловлювати себе і свої переживання та веде до прийняття себе й інших [28].

Незалежність є характерною рисою творчо обдарованої дитини. З одного боку, з такими дітьми працювати легше, оскільки вони мають високі розумові здібності, з іншого – складніше, оскільки ці діти потребують значної уваги та особливого ставлення. У таких умовах важливим елементом професійної майстерності вчителя є здатність знайти індивідуальний підхід до обдарованих учнів і запропонувати їм види діяльності, що відповідають їхнім запитам і здібностям.

Для цього вчитель повинен володіти ефективними методами навчання, які сприяють наданню допомоги учневі в оволодінні знаннями, відповідають рівню їхнього інтелектуального і соціального розвитку, а також етапам розвитку пізнавальних здібностей обдарованої дитини.

Зазвичай виділяють три групи вчителів, чия робота є однаково важливою для розвитку обдарованих дітей:

1. Вчителі, які здатні зацікавити предметом та створити атмосферу емоційного захоплення.
2. Вчителі, які навчають техніці виконання (наприклад, здійсненню певних дослідів) та закладають основи майстерності.
3. Вчителі, які допомагають досягти високого професійного рівня.

Робота з такими учнями розпочинається з діагностичного етапу, на якому педагоги здійснюють спостереження за учнями під час уроків та позакласних заходів. Це дає змогу виявити інтереси, нахили та здібності учнів. Крім того, важливо орієнтуватися на результати досліджень шкільних психологів, які застосовують спеціальні методики для визначення рівня інтелектуального розвитку та творчих схильностей учнів. Необхідно підкреслити, що робота з обдарованими дітьми потребує не лише своєчасної діагностики та відбору, але й постійного забезпечення їхнього розвитку.

Успішність цієї роботи значною мірою залежить від того, як організовано навчання таких учнів.

На цьому етапі плануються як аудиторні, так і позакласні заходи, що сприяють демонстрації здібностей учнів у різних сферах діяльності, і спрямовані на розвиток їх творчих та пізнавальних якостей. Головне завдання педагога – організувати навчальний процес з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини, забезпечити психологічну підтримку і сприяти розвитку їхніх здібностей, створюючи фундамент для їх подальшої реалізації. Вчителі мають усвідомлювати, що кожен учень є унікальним: один вирізняється здатністю швидко та без помилок розв'язувати математичні задачі, інший – володіє художніми талантами, третій – має чудову майстерність, четвертий – досягає успіхів у спорті, а п'ятий – володіє організаторськими здібностями.

Виховуючи обдарованих дітей, важливо, щоб їхня допитливість переростала в глибоку любов до знань – це перший крок до розвитку стійкої пізнавальної потреби. Здатність бачити проблеми там, де інші не бачать складнощів, де все виглядає очевидним – це одна з ключових рис, що відрізняє справжнього творця від середнього. Гіперчутливість до проблем – одна з основних властивостей обдарованих дітей. Враховуючи психологічні особливості цих дітей, необхідно створювати умови для когнітивних труднощів. Для учнів початкових класів це означає вивчення нових тем через застосування психологічних операцій: аналізу, синтезу, порівняння, аналогії та узагальнення. Такий підхід стимулює активну та самостійну діяльність учнів, сприяючи їхньому творчому освоєнню знань, умінь і розумових здібностей.

Основною організаційною формою шкільного навчального процесу є **клас**, що дозволяє організувати різноманітні методи та форми роботи, спрямовані на індивідуалізацію та диференціацію навчання. Для роботи з обдарованими молодшими школярами використовуються такі форми класно-урочної діяльності:

- Робота за індивідуальними планами – дозволяє враховувати індивідуальні потреби та здібності кожного учня, сприяючи розвитку їхніх сильних сторін та оптимальному засвоєнню матеріалу.
- ІКТ (інформаційно-комунікаційні технології) – застосування комп'ютерних програм, онлайн-ресурсів і мультимедійних засобів для розвитку інтелектуальних і творчих здібностей учнів, а також для більш ефективного засвоєння знань.
- Інтерактивне навчання – включає роботу в парах або групах, що дозволяє розвивати комунікативні та командні навички, а також критичне мислення через активну взаємодію учнів.
- Багаторівневі завдання – передбачають наявність завдань з різним рівнем складності, що дають змогу кожному учневі працювати на своєму рівні та поступово підвищувати свої досягнення.
- Творчі завдання – стимулюють розвиток креативного мислення, самостійної роботи та вміння вирішувати нестандартні проблеми [21].

Для таких занять ефективно застосовуються інноваційні форми роботи, зокрема творчі вправи типу: «Складання орнаментів, узорів», «Мозаїка з насіння», «Мозаїка з гальки», «Поле чудес», «Незвичайна тварина» (за методом Леонардо да Вінчі), заняття клубу «Що? Де? Коли?», «Незнайома людина» (за методом Д. Арчимбольдо), «Піктограма», вправи «Що спільного...?», «Імпровізація», «Тематичне малювання» (історичний чи фантастичний сюжет, створення виразного образу «Добро і Зло», «Космічне Дерево», «Людина майбутнього» тощо), «Чарівник», «Компліменти природі», «Розвивай спостережливість», «Що в мішку», «Порівняй предмети», «Аромати природи», «Намалюй музику природи», індивідуалізовані програми навчання тощо [14].

Ці форми роботи дозволяють ефективно розвивати творчий потенціал учнів, забезпечують їм можливість працювати у зручному темпі та розвиватися в обраних напрямках.

Співпраця між звичайними класами та обдарованими дітьми базується на «внутрішній» диференціації та впровадженні розвиваючих і персоналізованих методів навчання, а також нетрадиційних стилях роботи в класі, що забезпечують індивідуальний підхід до кожного учня. Для цього використовуються різноманітні форми уроків, серед яких:

- Уроки-семінари – діти вчаться виступати з самостійними повідомленнями, дискутувати, відстоювати свої судження, що сприяє розвитку критичного мислення та вміння аргументувати.
- Урок самостійного освоєння нових знань і виконання пізнавальних завдань – учні мають змогу самостійно працювати з матеріалом, що підвищує рівень самостійності та відповідальності.
- Урок-практикум – робота з різноманітними документами, фото-архівами, газетними статтями або інтернет-ресурсами допомагає дітям глибше зануритися в матеріал і отримати практичні навички.
- Урок з елементами рольової гри-діалогу – сприяє розвитку комунікативних навичок, емпатії та розумінню різних точок зору.
- Урок засвоєння нових знань у формі подорожі – уроки, що проводяться у вигляді «подорожі», дозволяють учням досліджувати нові теми, занурюючись в атмосферу певного часу чи місця.
- Урок-конференція – учні представляють результати своїх досліджень чи проектів, обговорюють різні теми, що стимулює науковий підхід та аналіз.

- Урок-аукціон – використовується для стимулювання інтересу до навчального матеріалу, де учні «торгуються» знаннями або ідеями.
- Урок-консультація – дозволяє детальніше зупинитися на складних питаннях, задати питання і отримати глибші пояснення від вчителя.
- Урок-диспут – сприяє розвитку аргументованої дискусії між учнями з різних точок зору, що допомагає розвивати критичне мислення.
- Урок-громадський огляд знань – учні обговорюють важливі теми чи питання на громадському рівні, що формує в них відповідальність за свою позицію.
- Урок-творчий звіт – учні представляють результати своїх творчих робіт або досліджень, що стимулює розвиток самовираження та творчості [26].

Ці форми дозволяють не лише розвивати обдарованих учнів, а й мотивують всіх учнів до активної участі в навчальному процесі.

Захоплюючі уроки у формі *гри* є чудовим способом для розвитку творчих здібностей учнів, дозволяючи їм проявити свої таланти, узагальнити знання та розвивати різні навички. Вони можуть включати кросворди, які допомагають учням тренувати логіку, пам'ять та асоціативне мислення, а також вивчати нові слова та поняття у цікавій формі. Загадки сприяють розвитку креативності та вміння знаходити нестандартні рішення. Вікторини дозволяють перевірити знання з різних предметів, мотивуючи учнів до вивчення нових тем та поглибленого освоєння матеріалу. Естафети ідеально підходять для командної роботи, де учні вчаться співпрацювати, а також швидко реагувати на зміни ситуації. Інтелектуальні марафони організовані як серії завдань, які учні повинні вирішувати на час, що розвиває їхню

спритність, здатність до швидкого мислення та здатність працювати в умовах обмеженого часу. Групові курси для талановитих дітей дають можливість учням з особливими здібностями працювати разом, обмінюватися ідеями, брати участь у колективних проектах і змаганнях. Факультативні курси надають можливість учням поглиблено вивчати конкретні теми чи дисципліни, що їх цікавлять, з додатковими завданнями та проектами для розвитку інтелектуальних здібностей. Ці види уроків не тільки зроблять навчання цікавішим і більш захоплюючим, а й сприятимуть розвитку різних аспектів творчої та інтелектуальної діяльності учнів.

Однією з ефективних форм роботи з обдарованими дітьми є *дослідницька діяльність*, яка сприяє розвитку свідомості та самосвідомості, формує мотивацію для здобуття нових знань. Участь у шкільних науково-практичних конференціях дає учням можливість не лише продемонструвати свою кмітливість, але й презентувати свої роботи, спілкуватися з аудиторією та відстоювати власні погляди.

Використання навчальних ігор сприяє розвитку важливих психічних процесів у дітей, таких як увага, пам'ять, а також інтелектуальних здібностей та оригінальності. Для підтримки інтересу до предмету та розвитку талантів учнів застосовуються творчі й нестандартні завдання, цікаві експерименти, спостереження за навколишнім світом, читання, змагання, вікторини, інтелектуальні ігри, «мозкові штурми», «бліц», а також пошукові завдання, що включають логічне мислення.

Ще однією формою роботи з обдарованими учнями є індивідуальні заняття, а також позакласні заходи та факультативи. У процесі навчання пріоритет надається самостійній роботі, пошуковим і дослідницьким методам. Домашні завдання для таких дітей відзначаються творчим і диференційованим підходом [12].

Індивідуальні форми позакласної діяльності включають підготовку науково-дослідних робіт, участь у предметних олімпіадах, конкурсах. У

такому форматі навчання вчитель має уважно стежити за інтересами та здібностями учнів, допомагати їм у виборі напрямку розвитку.

Важливою умовою розвитку є формування пізнавального інтересу, що сприяє розвитку дослідницького підходу, активного пошуку та готовності до розв'язання нестандартних задач. Учителі, застосовуючи дослідницькі методи, ігрові елементи, цікаві задачі та яскраві повідомлення, підвищують інтелектуальну й естетичну цінність навчального процесу [12]. Педагогам необхідно сприяти розвитку творчості обдарованих дітей, знаходити оптимальний баланс між різними видами їхньої діяльності, щоб досягти найкращих результатів. Важливо залишати «нерозв'язані питання», відповідь на які учні мають знаходити самостійно, використовуючи різні джерела: літературні, експериментальні, шляхом консультацій тощо [12].

Для учнів, які демонструють високі результати у навчанні, ефективними є такі організаційні форми, як «Що? Де? Коли?» або «Поле чудес». Особливо популярними є дискусійні методи, зокрема дебати, бесіди за круглим столом, симпозиуми, ділові бесіди тощо.

Окрему роль у розвитку талантів відіграє самостійна робота учнів. Вивчення методичної літератури та врахування принципів диференціації навчання дає змогу класифікувати самостійну роботу за рівнями засвоєння знань:

- Алгоритмічний – виконання завдань за чітко визначеним алгоритмом.
- Із вказанням способу виконання – учням пропонуються завдання з інструкціями, які вони мають дотримуватися.
- Розпізнавання – вміння розпізнавати нові поняття та закономірності в матеріалі.
- Обґрунтування – аргументоване пояснення отриманих результатів та власної точки зору.

- Творчість – створення нових ідей, знаходження нестандартних рішень, розробка власних підходів [12].

Творчі завдання, характерні для п'ятого типу самостійних робіт, допомагають учням відкривати нові аспекти навчального матеріалу, що сприяє формуванню креативного мислення.

Метод проєктів можна описати як метод «навчання через практику», коли учні активно залучені до пізнавального процесу. Вони самостійно формулюють проблеми, збирають необхідну інформацію, планують рішення, роблять висновки, аналізують діяльність і формують нові знання, набуваючи важливого життєвого досвіду. Цей метод можна використовувати на різних етапах навчання і з матеріалами різної складності, а також адаптувати до особливостей кожної дисципліни.

Для організації ефективної освіти обдарованих учнів важливо інтегрувати інформаційно-комунікаційні технології на всіх етапах навчального процесу, включаючи вивчення нового матеріалу, його закріплення, повторення та контроль. Ці технології, що набули популярності в початкових школах, успішно застосовуються у всіх навчальних предметах.

Розвиток обдарувань школярів не обмежується лише навчальним процесом. Позакласні заняття – це ефективний спосіб поглиблення знань, розвитку інтелектуальних здібностей і комунікативних навичок. До таких заходів належать вікторини, конкурси, предметні дебати та семінари. Гуртки – одна з найважливіших форм позакласної роботи. Вони доповнюють навчальну програму, допомагають задовольнити допитливість учнів і розширити межі їхніх знань. Робота в групах сприяє розвитку навичок командної взаємодії, аналітичного мислення та дослідницької діяльності.

Важливо розвивати творчі здібності дітей з раннього віку, враховуючи їхні природні нахили. Чим раніше розпочнеться цей процес, тим більше шансів виявити та розкрити таланти дитини. Поширена думка, що «талант себе покаже», не завжди відповідає дійсності. Дослідження свідчать, що діти часто

приховують свої здібності, якщо не отримують належного заохочення та підтримки від дорослих.

Творчі здібності учнів розкриваються у процесі активної діяльності, що вимагає нестандартного мислення та гнучкості. *Психодіагностичні методи*, такі як тести Торренса, Векслера, Айзенка, можуть допомогти оцінити рівень творчого потенціалу, але не дають повної картини. Важливо враховувати спостереження вчителів, батьків та вихователів, оскільки виявлення обдарованості – це тривалий і комплексний процес.

Для ефективного розвитку талановитих дітей навчальний процес має бути не лише інформативним, а й цікавим, позбавленим стресових ситуацій та надмірної критики. У цьому контексті виділяються два основних підходи до навчання обдарованих учнів:

- Удосконалення всієї освітньої системи для врахування потреб таких дітей;
- Розвиток спеціалізованих шкіл, орієнтованих на роботу з обдарованими дітьми.
- Дослідження зарубіжних науковців підтверджують необхідність застосування спеціальних методик у навчанні талановитих дітей.
- Успішне формування досвіду творчої діяльності можливе за умови:
- Практичної спрямованості навчання, що враховує складність і систематизацію творчих завдань;
- Грамотного поєднання методів, що дозволяє розвивати різні типи мислення;
- Створення сприятливих педагогічних умов, які стимулюють допитливість, самостійність та винахідливість [12].

Кожен педагог повинен орієнтуватися на розвиток критичного та незалежного мислення учнів, сприяти їхній допитливості та самостійності, застосовуючи гнучкі підходи до навчання.

2.2. Взаємодія вчителя з батьками у вихованні культури міжособистісних взаємин

Зазначені елементи у розділі бакалаврської роботи «Методи та форми роботи з обдарованими дітьми молодшого шкільного віку» мають інтегруватись у навчальний процес у гармонійному поєднанні з системою позакласної та позашкільної роботи. Це передбачає:

- виконання учнями спеціальних дослідницьких завдань;
- активну участь у роботі наукових товариств, відвідування профільних гуртків;
- залучення до тематичних заходів масового характеру;
- участь у оглядах-конкурсах художньої та технічної творчості, а також організацію зустрічей з представниками наукової спільноти.

Таке комплексне підґрунтя сприяє всебічному розвитку обдарованих учнів.

Невід'ємною частиною цього процесу є системна робота з родинami учнів, оскільки саме в сім'ї формується базовий фундамент для подальшого розвитку дитини. Спільні зусилля педагогів і батьків дозволяють створити оптимальні умови для розкриття потенціалу кожної дитини, її творчої самореалізації та успішної соціалізації в сучасному суспільстві. Такий комплексний підхід забезпечує гармонійний розвиток молодших школярів у нових освітніх умовах, де кожна дитина розглядається як унікальна особистість з власним шляхом розвитку та необмеженими можливостями для самовдосконалення [42].

Такі взаємини базуються на принципах взаємної поваги, співпраці та спільного пошуку оптимальних шляхів розвитку. Особливу увагу слід приділяти створенню сприятливого середовища, яке дозволить виявити і розкрити природні задатки кожної дитини, забезпечивши їй можливості для саморозвитку та творчої самореалізації [42].

Процес підготовки вчителя до співпраці з батьками молодших школярів вимагає визначення та наукового обґрунтування психолого-педагогічних умов, які сприяють підвищенню ефективності виховного процесу як у родині, так і в початковій школі, зокрема щодо формування культури взаємин між батьками та дітьми молодшого шкільного віку.

За М. К. Козієм, ці умови є багатограним поняттям, що охоплює обставини, від яких залежить характер міжособистісних контактів, особливо між педагогами, батьками та учнями. З одного боку, умови включають широкі вимоги, такі як соціальне замовлення суспільства та особливості соціально-економічного й соціокультурного контексту. З іншого боку, вони повинні враховувати внутрішні чинники взаємодії між учасниками педагогічного процесу, специфіку психолого-педагогічної ситуації та певне соціальне середовище [20].

За наявності сприятливих педагогічних умов забезпечується якісна професійна підготовка вчителя початкових класів до роботи з батьками молодших школярів у сфері виховання культури міжособистісних взаємин. Враховуючи зміни в сучасній сім'ї, початковій школі, ставленні суспільства до питань дитинства та системі педагогічної освіти, підготовка вчителя до роботи з батьками у вихованні культури взаємин має базуватися на діяльнісному (О.М.Леонтьєв, О.О.Леонтьєв, О.О.Бодальов, Е.Г.Юдін) та соціокультурному (І.А.Зязюн, Т.І.Шанскова) підходах до навчання, охоплювати цілеспрямовану систему методів і засобів організації навчального процесу (С.У.Гончаренко, О.Я.Савченко, С.О.Сисоєва, Д.В.Чернилевський, Ф.О.Янушевич) та спиратися на цілісний підхід до організації педагогічного процесу в навчальних закладах (І.А.Колесников, В.П.Кравець, В.А.Семиченко) [22; 35; 36; 37; 44].

В.П.Кравець, В.І.Семиченко, В.О.Сластьонін вважають, що гармонійний розвиток особистості можливий лише в цілісному навчально-виховному процесі. Тому завдання, поставлені суспільством перед школою, зможе вирішити вчитель із розвиненим системним баченням педагогічного

процесу як цілісного явища та сформованою готовністю до його реалізації [Кравець В.П. Психологія сімейного життя ; Семиченко В.А. Психологія особистості]. Н.Г.Ничкало, Л.І.Рувінський наголошують на тому, що формування особистості вчителя має базуватися на теорії діяльності, а система його професійної підготовки повинна бути спрямована на розвиток необхідних умінь: проєктувальних, адаптаційних, організаторських, мотиваційних, комунікативних, гностичних та конструктивних [39]. У професійній підготовці вчителя (І.А.Зязюн, В.М.Оржиховська, Е.М.Шиянов) важливу роль відіграє гуманітарна культура, яка спонукає до осмислення філософських і моральних основ педагогічної діяльності, що дозволяє моделювати тип особистості педагога відповідно до цінностей суспільства. Тому гуманізація змісту початкової освіти є основним засобом реалізації культурологічного підходу.

Актуальним є застосування особистісно орієнтованого підходу (І.Д.Бех, В.А.Кан-Калик, І.А.Колеснікова), при якому професійне становлення вчителя, опанування педагогічної майстерності та підвищення кваліфікації відбуваються на індивідуально-особистісному рівні. Цей підхід є основою технології гуманістичної професійної освіти та забезпечує задоволення потреб особистості в позитивному ставленні, самоповазі та самоактуалізації, формування ціннісного ставлення до себе та інших, а також створення сприятливого середовища для самовиховання та саморозвитку [4; 18]. Згідно з теорією соціалізації особистості (А.Й.Капська, С.М.Ковальов, М.П.Лукашевич, А.В.Мудрик), учитель має бути професійно підготовленим до ефективної передачі позитивного соціального досвіду людства.

Аналіз методів роботи вчителів з батьками дітей молодшого шкільного віку ґрунтується на дослідженні Сіданіч І. Л. (2023), присвяченому темі «Виховання культури взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку в сім'ї і школі» [38].

У дослідженні було застосовано концептуальні засади психолого-педагогічної науки щодо побудови процесу професійної підготовки вчителя

початкових класів до роботи з батьками. При розробці методики виховання культури взаємин батьків і дітей використовувалася методична система роботи зі студентами ВНЗ, запропонована В.І.Каганом та І.А.Сиченіковим, орієнтована на розробку та реалізацію проектів педагогічної діяльності в навчальному процесі від теорії до практики. Ключова ідея полягає у формуванні особистості сучасного вчителя як тривалого цілісного процесу, що сприяє розвитку системного бачення навчально-виховного процесу та готовності до його впровадження.

Підготовка вчителя початкових класів до роботи з батьками молодших школярів у контексті виховання культури міжособистісних взаємин розглядається як підсистема цілісної системи професійної підготовки вчителя початкових класів, що відповідає таким характеристикам педагогічної системи, як динамічність, постійний розвиток, упорядкованість змін, структурованість та взаємодія з іншими системами. У педагогічній системі процес навчання та виховання відбувається в умовах еволюції педагогічних цілей та виникнення нових завдань у сфері навчання і виховання, зумовлених розвитком суспільства та постійним оновленням змісту освіти, що визначає навчальні предмети, а також в умовах удосконалення існуючих та розробки нових форм і методів навчання та виховання, поряд зі зміною контингенту учнів і педагогічних кадрів. Суспільний, соціальний та науково-технічний прогрес зумовлюють вдосконалення та розвиток педагогічних систем у структурному, функціональному та історичному аспектах за певною логікою, а зміни в них мають упорядкований характер і відповідають цілям виховання, освіти та навчання молодого покоління та дорослих.

У дослідженні використовується поняття «педагогічна система», структурні та функціональні компоненти якої досліджені Н.В.Кузьміною з позицій загальної теорії систем. Виокремлюються такі структурні компоненти підготовки вчителя до роботи з батьками: цілі, навчальна інформація, засоби педагогічної комунікації та суб'єкти педагогічної діяльності. Функціонування педагогічної системи підпорядковується цілям саморозвитку вчителя, його

готовності до роботи з батьками у вихованні культури міжособистісних взаємин, змісту навчально-виховної інформації та способам педагогічної комунікації. Встановлено, що вчитель є для батьків не лише джерелом знань про цілі, зміст навчально-виховної інформації, засоби взаємодії та власну діяльність, а й помічником у здобутті нових знань та забезпеченні наступності культури поколінь через організацію передачі позитивного соціального і педагогічного досвіду. З огляду на основну мету дослідження, акцент зроблено на вивченні системоутворювальних зв'язків – різних типів взаємодій «вчитель – батьки» та «вчитель – учні», що інтегрують педагогічну, дослідницьку, комунікативну та організаторську функції вчителя початкової школи.

Загалом, взаємодія розглядається як «організація спільних дій індивідів, груп та організацій, що дають їм змогу реалізувати спільну для них роботу» (А.В.Мудрик). Структура взаємодії включає суб'єктів, взаємний зв'язок, взаємовплив та взаємні зміни учасників спілкування. Взаємодія є систематичним виконанням дій, на які реагує партнер, і визначається дійовим суб'єктом, об'єктом дії, засобами та методами дії, а також реакцією індивіда, на якого спрямовано вплив, або результатом дії. Взаємодія «вчитель – батьки» як процес характеризується взаєминами, спільною діяльністю, інформаційним зв'язком, взаємовпливом та взаєморозумінням, а її індивідуально-типологічною основою є стиль спілкування, що відображає комунікативні особливості, характер стосунків та психологічну індивідуальність кожного. У взаємодії «вчитель – батьки» виокремлюються такі стилі спілкування: творчо-продуктивний, дружній, дистанційний, авторитарний, заграваючий, діловий, вимогливий та позиційний, які впливають на взаємини вчителя з батьками та поділяються на емоційно-позитивні, ділові та емоційно-ділові.

Особливою формою інформаційного обміну між учителем та батьками є взаємовідображення один одного в процесі спілкування, що визначається як «соціальна перцепція». Ефективність професійно-педагогічного спілкування вчителя з батьками залежить від рівня розвитку його комунікативної культури, наявності рефлексії, емпатії, динамізму та емоційної стійкості. Для ефективної

педагогічної взаємодії з батьками учнів учитель початкових класів повинен чітко розуміти структуру спілкування, яку В.А.Кан-Калик поділяє на чотири етапи:

- прогностичний (моделювання);
- початковий (налагодження контакту);
- керування спілкуванням;
- аналіз спілкування [18].

Професійне педагогічне спілкування вимагає від педагога вміння оперативно орієнтуватися в умовах спілкування, правильно планувати та здійснювати систему комунікації, швидко й точно обирати адекватні комунікативні засоби та постійно підтримувати зворотний зв'язок. Досягнення контакту як психологічної згоди можливе за умови вибору вчителем доцільної рольової позиції, прийнятої партнером. Ознаками налагодженого контакту є взаємне особистісне прийняття, відкритість, відвертість, згода в основних положеннях, прийняття думок один одного як значущих, емоційний резонанс та зацікавленість подальшою взаємодією.

Оптимальне педагогічне спілкування створює сприятливі умови для взаємодії вчителя з батьками, дозволяє змінювати стиль управління соціально-психологічними процесами та максимально використовувати індивідуальні особливості педагога. Висока культура педагогічного спілкування вчителя початкових класів є соціально-психологічним фундаментом творчої взаємодії з батьками молодших школярів у вихованні культури міжособистісних взаємин.

Культура педагогічного спілкування як складова загальної культури вчителя є реалізацією його здібностей через засвоєння та застосування норм, засобів і механізмів спілкування, акумульованих в історичному досвіді людства, та спрямована на оптимізацію навчально-виховного процесу й гармонізацію особистості самого вчителя. Визначення культури педагогічного спілкування як аспекту культурного розвитку вчителя вказує на те, що

виокремлення в структурі загальної культури особистості підсистем культури спілкування (моральної, естетичної та ін.) є теоретичним інструментом для вивчення механізмів формування вмінь і навичок педагогічного спілкування вчителя, зокрема його підготовки до роботи з батьками. Ці аспекти проявляються не ізольовано, а взаємопов'язано та функціонують у єдності.

Культура педагогічного спілкування як система характеризується взаємопроникненням компонентів як усередині себе, так і стосовно інших підсистем загальної культури вчителя. Вона є поліфункціональним явищем, що виконує нормативно-регулюючу, самоцільову, інструментальну та індивідуалізаційну функції, а стиль спілкування кожного педагога з батьками учнів зумовлений його внутрішнім світом та психофізіологічними особливостями.

Оволодіння вчителем початкових класів високим рівнем цієї культури з батьками учнів у вихованні культури міжособистісних взаємин можливе за умови відповідної підготовки, основними цілями якої є збагачення уявлень учителя про культуру взаємин батьків і дітей та особливості її виховання в сім'ї та початковій школі; розвиток ціннісно-мотиваційної сфери вчителя стосовно педагогічної діяльності з батьками учнів у вихованні культури взаємин; сприяння отриманню психолого-педагогічних знань щодо роботи з батьками учнів у вихованні культури міжособистісних взаємин; сформованість відповідних психолого-педагогічних умінь і навичок вчителя початкових класів у вихованні культури взаємин батьків і дітей.

Професійна спрямованість і мотивація є однією з психологічних форм здобуття вищої освіти та підвищення професійної кваліфікації. Зміст професійної спрямованості та мотивації у підготовці вчителя початкових класів до роботи з батьками молодших школярів у вихованні культури міжособистісних взаємин включає готовність до співпраці з сім'єю молодшого школяра (навчально-пізнавальні мотиви), усвідомлення суспільних потреб і соціальної значущості ролі сім'ї у вихованні культури взаємин (соціальні

мотиви) та прагнення до високої професійної кваліфікації у сфері роботи з батьками (професійні мотиви).

Знання вчителя з проблеми виховання культури взаємин батьків і дітей поділяються на загально-педагогічний, психолого-педагогічний, соціально-педагогічний та етнопедагогічний блоки. Основними функціональними компонентами підготовки вчителя початкових класів до роботи з батьками молодших школярів у вихованні культури взаємин є педагогічні вміння, серед яких виділяють гностичні, проектувальні, конструктивні, комунікативні та організаторські. Засвоєння знань та сформованість усіх груп умінь на високому рівні забезпечує творче конструювання навчально-виховного процесу педагогічного ВНЗ для підготовки вчителя початкових класів до роботи з батьками молодших школярів у вихованні культури міжособистісних взаємин.

Для вирішення поставленого завдання використовувався метод ігрового проектування. Вчителі, об'єднуючись у групи, розробляли власні варіанти заходів. Вчителі об'єднувалися в групи, кожна з яких розробляла власний варіант заходів, спрямованих на виховання чуйності у взаєминах між батьками та сином, а також на підвищення загального рівня культури їхніх взаємин. Ігрові дії регулювалися чіткою системою правил, що відображали культуру спілкування та культуру поведінки у взаємодії між батьком і сином, матір'ю і сином, та сином з батьками.

У процесі рольової гри відпрацьовувалася конкретна тактика поведінки та дій кожного учасника – сина, матері, батька. Важливою особливістю цього методу була наявність активної рольової взаємодії між учасниками. Вчителі на власному досвіді переконувалися, що роль – це не лише набір певних функцій, а й зразок конкретної поведінки. Такий підхід дозволяв їм глибше зрозуміти та усвідомити себе в якості безпосередніх виконавців тієї чи іншої ролі.

У ході практичної роботи також застосовувалися різноманітні ігрові методи, спрямовані на оптимізацію взаємодії вчителя з батьками у вихованні

культури міжособистісних взаємин, такі як групова дискусія, психомалюнок та психодрама. З метою покращення взаємодії під час групових дискусій, індивідуальних бесід та спільної діяльності вчителя з батьками молодших школярів використовувалися спеціальні вправи, зокрема «Взаємодія», «Рівність» та «Нейтралізація». Основною метою цих занять було навчити вчителів ефективно організовувати типові ситуації взаємодії з батьками, аналізувати їх та обирати найбільш дієві форми та методи виховання культури міжособистісних взаємин.

Отже, психолого-педагогічний супровід обдарованих дітей молодшого шкільного віку – це комплексний процес, який ґрунтується на взаємодії навчального, позакласного та сімейного середовищ. Його ефективність залежить від інтеграції індивідуалізованих методів роботи, таких як дослідницькі завдання, участь у наукових товариствах, творчі конкурси та спільні проекти з батьками. Ключову роль у цьому процесі відіграє сім'я, оскільки саме вона формує базові установки дитини, сприяє її мотивації до саморозвитку та створює емоційно безпечний простір для реалізації потенціалу.

Важливим чинником успіху є професійна підготовка вчителів, зокрема розвиток їх комунікативної культури, вміння застосовувати інтерактивні методи (рольові ігри, групові дискусії) та будувати діалог на засадах довіри й взаємоповаги. Ігрові технології, такі як проектування сценаріїв взаємодії або моделювання реальних ситуацій, довели свою ефективність у покращенні комунікації між школою та родинами, зменшенні соціальної ізоляції дітей та розвитку їх креативності.

Сприйняття дитини як унікальної особистості з власним шляхом розвитку, створення умов для її творчої самореалізації та постійний моніторинг результатів супроводу – основні принципи, на яких має базуватися сучасна освітня практика. Досвід впровадження таких методів підтверджує їх позитивний вплив не лише на академічні досягнення учнів, а й на зміцнення

родинних зв'язків, формування реалістичної самооцінки та профілактику емоційних порушень.

Найважливіше – це здатність педагогів і батьків працювати в єдиній системі, де кожен елемент (навчання, виховання, позашкільна діяльність) доповнює інший. Майбутні дослідження мають зосередитись на адаптації цих підходів до змін сучасного суспільства, зокрема впливу цифрових технологій, а також на пошуку шляхів масштабування успішного досвіду для різних типів навчальних закладів. Головне – пам'ятати, що обдарованість дитини не лише інтелектуальний ресурс, а й соціальна відповідальність, яка вимагає підтримки на всіх етапах її становлення.

2.3. Психолого-педагогічна підтримка розвитку обдарованого учня

Поняття психолого-педагогічного супроводу займає важливе місце у сучасній педагогічній та психологічній науці. Вперше цей термін з'явився у 1993 році в книзі, а згодом був розвинений у дослідженнях А.А Деркача. Особливий внесок у розробку системи шкільного психологічного супроводу зробила М.Р. Батіянова.

Сучасні науковці трактують психолого-педагогічний супровід як цілісну систему професійної діяльності, спрямовану на проектування оптимальних умов для гармонійного розвитку та ефективного навчання обдарованих дітей у конкретному освітньому середовищі. Як зазначає М. Батіянова, педагог чи психолог у цьому процесі виступає не пасивним спостерігачем, а активним учасником, який не тільки аналізує, а й створює необхідні умови для розвитку, супроводжуючи дитину на всіх етапах її становлення. Цей підхід передбачає комплексну підтримку, що поєднує психологічну допомогу, педагогічне керівництво та створення сприятливого середовища для реалізації потенціалу обдарованої особистості [15, с. 2].

Психологічний супровід розуміється як цілісний процес створення оптимальних психологічних умов для забезпечення емоційного комфорту, гармонійного розвитку, ефективного навчання та виховання дітей у контексті соціально-педагогічної взаємодії в освітньому середовищі. В. Зінченко акцентує, що ця система професійної діяльності психолога спрямована на формування соціально-психологічних передумов для успішного навчання та розвитку дитини в умовах освітньої взаємодії, де основним об'єктом уваги виступає саме дитина.

І. Мамайчук розширює це поняття, розглядаючи психологічний супровід як комплексну діяльність, що інтегрує клініко-психологічні, психолого-педагогічні та психотерапевтичні підходи. Таке багатогранне втручання сприяє не тільки реабілітації, а й цілісному особистісному зростанню дитини з урахуванням особливостей її розвитку в соціальному контексті. Обидва підходи підкреслюють системний характер психологічного супроводу, який реалізується через професійну діяльність психолога в освітніх закладах.

Інші дослідники, такі як В. Петровський, вважають, що психолого-педагогічний супровід – це програма зустрічей, спілкування педагога з дітьми, спрямована на створення умов для прояву й розвитку особистісних «стремлінь». М. Качан вважає, що педагогічний супровід створює умови для того, щоб діти й дорослі повірили у свої різнобічні здібності. М. Батіянова звертала увагу на те, що слід враховувати, що умови, котрі створюють психолог та педагог, вторинні стосовно умов даного освітнього середовища; вони залежать від освітніх технологій, які застосовані в даній школі, загальних виховних принципів педагогічного колективу. Тому для здійснення супроводу психологу спочатку потрібно органічно включатись у педагогічний колектив при безумовному дотриманні своєї автономності як професіонала й враховувати особливості навчального закладу у своїй діяльності [15, с. 4].

Основною метою психолого-педагогічного супроводу в освітньому процесі є створення оптимальних умов для гармонійного розвитку дитини. Для досягнення цієї мети необхідно реалізувати комплекс заходів: забезпечити

умови для самореалізації особистості через сучасні освітні технології; адаптувати навчальні програми з урахуванням індивідуальних пізнавальних потреб за рахунок основної та додаткової освіти; організувати ефективну співпрацю з батьками щодо виявлення та розвитку здібностей дитини; координувати діяльність фахівців для розробки персоналізованих рекомендацій та індивідуальних карт розвитку обдарованих учнів.

Психолого-педагогічний супровід передбачає вирішення низки ключових завдань: профілактику потенційних проблем у розвитку; допомогу у подоланні актуальних труднощів навчання та соціалізації (включаючи проблеми з освоєнням матеріалу, вибором освітньої траєкторії, емоційно-вольовими порушеннями, міжособистісними конфліктами); психологічне забезпечення освітніх програм; підвищення психолого-педагогічної компетентності всіх учасників освітнього процесу – учнів, батьків та педагогів. Такі заходи спрямовані на створення цілісної системи підтримки, яка враховує як академічні, так і особистісні потреби дитини.

Робота з обдарованими дітьми передбачає комплексне вирішення низки важливих завдань, зокрема: розробку персоналізованих освітніх траєкторій, формування реалістичної самооцінки, збереження та зміцнення фізичного й психічного здоров'я, профілактику невротичних станів, запобігання соціальній ізоляції у середовищі однолітків, а також підвищення психолого-педагогічної кваліфікації вчителів та батьків.

Ефективний супровід таких дітей має ґрунтуватися на цілісному підході, що поєднує інтелектуальний, соціальний і духовний розвиток з обов'язковим врахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини, її фізіологічного стану та суспільних потреб. Важливим аспектом є оптимальна координація навчального, виховного та освітнього впливів, спрямованих на максимальну активацію психічних ресурсів особистості. Такий підхід дозволяє забезпечити гармонійний саморозвиток, повноцінну самореалізацію та формування творчої життєвої позиції, що є ключовими умовами для розкриття потенціалу обдарованих дітей.

Психолого-педагогічний супровід охоплює комплекс різнобічних напрямів роботи, які включають профілактичні заходи, діагностику (як індивідуальну, так і групову у формі скринінгу), консультативну діяльність (індивідуальну та групову), розвивальні та корекційні заняття (також у індивідуальній і груповій формі), психологічну освіту (спрямовану на формування психологічної культури та підвищення психолого-педагогічної компетентності всіх учасників освітнього процесу – учнів, педагогів, адміністрації та батьків), а також експертну оцінку освітніх програм, навчальних матеріалів, педагогічної діяльності та освітнього середовища.

Основними складовими психолого-педагогічного супроводу є:

- Формування соціальних навичок життя у суспільстві та співпраці;
- Розвиток здатностей до взаєморозуміння;
- Виховання відповідальності;
- Вдосконалення комунікативних умінь;
- Навчання ефективного вирішення життєвих проблем;
- Стимулювання пізнавальної активності;
- Розвиток почуття впевненості, формування навичок самоорганізації (включаючи самостійне планування, самоконтроль, працездатність та здатність самостійно вирішувати власні проблеми);
- Розвиток умінь у сфері професійного та особистісного самовизначення (зокрема, здатність аналізувати ситуації, визначати оптимальну лінію поведінки, робити усвідомлений вибір та враховувати можливі обмеження).

Ці компоненти спрямовані на всебічний розвиток особистості, формування її соціальної компетентності та підготовку до ефективного

функціонування у сучасному суспільстві, що є важливою складовою якісної освіти та професійного супроводу учнів різного віку.

Сучасна система психолого-педагогічного супроводу, крім традиційних форм роботи, активно впроваджує інноваційний напрям – проектування освітніх програм. Цей підхід ґрунтується на принциповій різниці між навчальною та освітньою програмами. Якщо навчальна програма орієнтована на формування конкретних знань, умінь і навичок, то освітня програма має набагато ширший спектр впливу – вона спрямована на цілісний розвиток особистості, враховуючи її когнітивні здібності, емоційну сферу, мотиваційно-потребові характеристики.

Таке розширене розуміння освітньої програми передбачає виконання не лише навчальної функції, а й цілого комплексу додаткових завдань: діагностичної (вивчення стартових можливостей дитини), прогностичної (передбачення траєкторії розвитку), корекційної (оптимізація освітнього процесу). Особливу увагу приділяється моніторингу динаміки розвитку учня, що дозволяє адаптувати психолого-педагогічний супровід до індивідуальних особливостей кожної дитини.

Цей підхід вимагає принципово нового рівня професійної підготовки педагогів, які повинні володіти не тільки предметними компетенціями, а й навичками психолого-педагогічного аналізу, проектування індивідуальних освітніх маршрутів та корекційної роботи. Таким чином, сучасна освітня програма стає інструментом не лише передачі знань, а й комплексного розвитку особистості, що відповідає вимогам індивідуалізованого підходу до навчання.

Процес спільної роботи педагога та психолога з розробки та впровадження освітньої програми включає п'ять послідовних етапів. На **мотиваційному етапі** відбувається встановлення емоційного контакту між фахівцями, обговорення очікуваних результатів, умов співпраці та уточнення професійних очікувань.

Концептуальний етап передбачає визначення сутності майбутньої роботи, розробку спільної термінології, розподіл ролей та функціональних обов'язків, формування спільних цілей і завдань.

На **етапі проектування** здійснюється розробка освітньої програми на основі попередньої діагностики рівня розвитку дитини, з подальшим ознайомленням інших учасників освітнього процесу з проектом та їх психолого-педагогічною підготовкою.

Етап реалізації включає практичне впровадження програми, поточну педагогічну діагностику, аналіз і рефлексію процесу, а при необхідності – додаткову психологічну діагностику для подолання труднощів.

Завершальний діагностичний етап спрямований на рефлексію: проводиться підсумкова діагностика, спільний аналіз результатів та розробка пропозицій для проектування освітньої програми наступного рівня. Кожен етап є логічним продовженням попереднього і сприяє створенню ефективної системи психолого-педагогічного супроводу [32].

Метою роботи педагогічного колективу з обдарованими та здібними дітьми є, насамперед, виявлення їхньої обдарованості, а також створення сприятливих умов для оптимального розвитку як обдарованих, так і потенційно обдарованих учнів, а також здібних дітей, які мають перспективи значного зростання своїх здібностей. Тобто, у школі необхідно сформувати освітній простір, що забезпечує умови для розвитку особистості, переходячи від концепції розвитку до саморозвитку та самоактуалізації всіх учасників освітнього процесу. Основна мета – задоволення потреб суспільства у творчих, талановитих громадянах, що досягається через комплексну систему технологічного пошуку, відбору та розвитку обдарованих дітей із застосуванням інноваційних методів і нетрадиційних підходів до навчання [32].

Цільова програма роботи школи щодо психолого-педагогічного супроводу обдарованих дітей має включати не лише діагностичні, статистичні,

розвивальні та корекційні аспекти, а й ефективну систему контролю, аналізу та прогнозування подальшого розвитку учня.

Отже, ефективний психолого-педагогічний супровід обдарованих дітей передбачає комплексний підхід, що поєднує діагностику, розвиток, корекцію та прогнозування, забезпечуючи оптимальні умови для їхньої самореалізації. Такий підхід забезпечує комплексний супровід дитини на всіх етапах її розвитку, дозволяючи не лише своєчасно виявляти й розвивати здібності, а й запобігати можливим труднощам у навчанні, комунікації та самореалізації.

Висновки до розділу 2

Таким чином, було з'ясовано, що виявлення та підтримка обдарованих молодших школярів вимагає відходу від традиційних методів навчання на користь створення динамічного та гнучкого освітнього середовища. Ключовим є індивідуалізований підхід, що забезпечує розкриття творчого потенціалу кожної дитини через різноманітні методи, форми роботи та ресурси, підкріплені психолого-педагогічним супроводом. Ефективна робота з обдарованими дітьми передбачає не лише їх ідентифікацію на основі спостережень, педагогічного досвіду та діагностичних методик, а й створення гнучких навчальних програм, що включають додаткові завдання, гуртки, конкурси та олімпіади. Розвиток творчого мислення, ініціативності та самостійності є пріоритетними завданнями педагогічного колективу. Врахування індивідуальних відмінностей у пізнавальних процесах та стилях навчання обдарованих учнів є необхідною умовою для розробки ефективних навчальних програм, що стимулюють їхнє зацікавлення, дослідницьку діяльність та розуміння власної унікальності.

Організація навчального процесу для обдарованих молодших школярів ефективно здійснюється через різноманітні форми класно-урочної та позакласної діяльності. Індивідуальні плани, використання ІКТ, інтерактивне

навчання, багаторівневі та творчі завдання забезпечують персоналізований підхід до навчання. Інноваційні вправи, такі як складання орнаментів, мозаїки, інтелектуальні ігри та тематичне малювання, сприяють розвитку креативності та пізнавальної активності. Співпраця між звичайними класами та обдарованими дітьми реалізується через внутрішню диференціацію та впровадження розвиваючих і персоналізованих методів, включаючи уроки-семінари, практикуми, рольові ігри, подорожі, конференції, аукціони, консультації, диспути та творчі звіти. Ігрові форми уроків, такі як кросворди, загадки, вікторини, естафети та інтелектуальні марафони, а також групові та факультативні курси, підвищують зацікавленість та сприяють розвитку інтелектуальних і творчих здібностей. Дослідницька діяльність, участь у науково-практичних конференціях, використання навчальних ігор, творчих і нестандартних завдань, експериментів та спостережень є важливими елементами роботи з обдарованими учнями. Індивідуальні заняття, позакласні заходи та факультативи, з акцентом на самостійну роботу та пошукові методи, а також диференційовані домашні завдання, сприяють глибокому засвоєнню знань та розвитку дослідницьких навичок.

Ефективна підготовка вчителя до роботи з батьками молодших школярів є важливим аспектом формування сприятливого освітнього середовища для розвитку всіх дітей, включаючи обдарованих. Цей процес передбачає наукове обґрунтування психолого-педагогічних умов співпраці, що враховують соціальне замовлення, соціокультурний контекст та внутрішні чинники взаємодії між педагогами, батьками та учнями. Професійна підготовка вчителя має базуватися на діяльнісному та соціокультурному підходах, охоплювати цілеспрямовану систему методів і засобів навчання та спиратися на цілісний підхід до організації педагогічного процесу. Важливими є розвиток системного бачення педагогічного процесу, необхідних професійних умінь, гуманітарної культури та застосування особистісно орієнтованого підходу. Взаємодія між учителем та батьками розглядається як педагогічна система, що характеризується динамічністю, розвитком, впорядкованістю та

структурованістю. Ефективність цієї взаємодії залежить від стилю спілкування вчителя, його комунікативної культури, здатності до рефлексії та емпатії, а також від чіткого розуміння структури спілкування та вміння налагоджувати контакт з батьками. Культура педагогічного спілкування є ключовим елементом професійної майстерності вчителя, сприяючи творчій взаємодії з батьками у вихованні молодших школярів.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження особливостей психолого-педагогічної роботи з обдарованими дітьми молодшого шкільного віку ми дійшли наступних висновків:

1. В результаті комплексного аналізу теоретичних підходів до визначення поняття «обдарованість» було відзначено, що це багатогранний та складний для діагностики феномен. Виявлення обдарованості передбачає комплексну оцінку інтелектуальних, творчих та особистісних якостей дитини. До узагальнених критеріїв обдарованості можна віднести високий рівень пізнавальної активності, швидкість мислення, оригінальність і гнучкість у розв'язанні нестандартних завдань, здатність до глибокої концентрації, високий рівень емоційної чутливості, а також виражене прагнення до самостійного пізнання.

2. Аналіз існуючих видів обдарованості дав нам змогу сформулювати наступну класифікацію:

Інтелектуальна – виражається у високому рівні логічного мислення, аналітичних здібностей, інтересу до наукових знань.

Академічна – передбачає успішність у навчанні, глибоке засвоєння навчального матеріалу, інтерес до предметної сфери.

Художня – проявляється у виражених здібностях до музики, малювання, театру.

Спортивна – включає фізичну витривалість, координацію, швидкість реакцій, спортивну мотивацію.

Лідерська – охоплює вміння організовувати інших, приймати рішення, брати на себе відповідальність.

Кожна з цих типів обдарованості потребує індивідуального підходу з урахуванням психофізіологічних особливостей дитини.

3. Обдаровані діти мають цілий ряд психологічних характеристик, серед них – підвищена емоційна чутливість, перфекціонізм, схильність до саморефлексії, знижена толерантність до рутинної діяльності. Такі діти часто виявляють нетерпимість до несправедливості, мають загострене почуття відповідальності, а також можуть демонструвати труднощі в соціалізації через несинхронність розвитку. Дослідження психологічних характеристик обдарованих дітей виявило низку типових труднощів у сфері навчання та соціалізації, а саме – швидке засвоєння матеріалу, що може призводити до нудьги на уроці та втрати інтересу до навчання; завищені очікування від себе та оточення, які викликають емоційне напруження, тривожність і страх помилитися; труднощі в комунікації з однолітками через розбіжності в інтересах, темпі мислення чи рівні зрілості; низька толерантність до монотонних завдань, що ускладнює підтримання уваги та самодисципліни; схильність до перфекціонізму, яка заважає адекватно сприймати власні досягнення та формувати здорову самооцінку. Все це зумовлює потребу в спеціально організованій підтримці, зокрема у формах емоційно-психологічного супроводу, тренінгах соціальних навичок, роботі з самооцінкою та внутрішньою мотивацією.

4. Серед ключових методів та форм психолого-педагогічної роботи з обдарованими дітьми важливе місце посідають наступні:

Диференційоване навчання дозволяє адаптувати зміст, темп і форму подачі матеріалу до індивідуальних потреб дитини, що особливо ефективно в молодшому шкільному віці, коли важливо зберегти інтерес до навчання й уникнути перевантаження.

Проектна діяльність стимулює самостійність, креативність та міждисциплінарне мислення, а для молодших школярів її доцільно реалізовувати у формі міні-проектів, дослідницьких ігор чи творчих завдань у парах і групах.

Менторство, особливо в образі старшого наставника або вчителя-наставника, сприяє глибшому особистісному розвитку, формуванню відповідальності й самосвідомості.

Психологічний супровід допомагає дитині впоратися з емоційними викликами, формує навички рефлексії та саморегуляції, що є важливими для стабільного розвитку.

Створення сприятливого емоційного клімату в класі – необхідна умова для безпечного самовираження обдарованої дитини: тут особливо важливі підтримка, прийняття, доброзичливість і педагогічна емпатія.

Усе це в комплексі створює умови для розкриття потенціалу молодших школярів без втрати психологічного комфорту та внутрішньої мотивації.

5. Особлива роль у взаємодії з обдарованими молодшими школярами та їхніми батьками відводиться педагогу: педагог має не лише виявити потенціал дитини, а й підтримувати його розвиток у тісній співпраці з родиною. У молодшому шкільному віці дитина потребує підтримки дорослого, тому педагог стає ключовою фігурою – джерелом мотивації, натхнення та впевненості. Важливо, щоб учитель бачив у кожному учневі індивідуальність, не обмежував поняття обдарованості лише академічними досягненнями та заохочував пізнання без тиску. Ефективною є взаємодія у форматі індивідуальних бесід, гнучкого оцінювання, залучення до творчих завдань і відкритих форм навчання. Учитель має бути не лише носієм знань, а й фасилітатором, який розвиває самостійність і критичне мислення. Не менш значуща співпраця з батьками – через консультації, батьківські зустрічі, спільні освітні ініціативи та надання рекомендацій щодо підтримки вдома. Така взаємодія створює єдиний простір розвитку, де дитина відчувається впевнено й розкриває свій потенціал.

4) Узагальнення результатів дослідження дозволило сформулювати низку практичних рекомендацій щодо психолого-педагогічної підтримки обдарованих учнів, які мають на меті не лише розвиток інтелектуального потенціалу, а й створення умов для гармонійного особистісного становлення

дитини. Передусім йдеться про створення індивідуальних освітніх траєкторій, що передбачає адаптацію змісту навчання до рівня підготовки, темпу засвоєння інформації, інтересів і сильних сторін кожного учня. Це можуть бути як поглиблені завдання в рамках шкільної програми, так і спеціально розроблені курси, факультативи чи індивідуальні проєкти. Важливо забезпечити можливість вибору, що підвищує мотивацію та формує відповідальність за власне навчання.

Залучення дітей до інтелектуально-творчих програм сприяє розвитку критичного та креативного мислення, уяви, нестандартного підходу до розв'язання проблем. Йдеться як про участь у конкурсах, олімпіадах, гуртках, наукових і мистецьких студіях, так і про створення простору в самому навчальному процесі, де дитина має змогу експериментувати, ставити власні дослідницькі запитання й отримувати на них відповіді у співпраці з дорослими.

Забезпечення психологічної безпеки є фундаментом для розвитку: обдаровані діти часто мають підвищену чутливість, самокритичність, потребу у прийнятті та підтримці. Тому надзвичайно важливо створити в навчальному середовищі атмосферу довіри, безоціночного прийняття, свободи висловлювань і права на помилку. Паралельно з цим необхідним є розвиток емоційного інтелекту, що включає здатність усвідомлювати й називати власні емоції, розуміти почуття інших, регулювати емоційний стан і налагоджувати ефективну комунікацію. Для цього варто використовувати елементи соціально-емоційного навчання, інтегрувати в освітній процес вправи на розвиток емпатії, рефлексії, вміння працювати в команді та конструктивно вирішувати конфлікти.

Усі ці аспекти у комплексі утворюють цілісну систему підтримки, яка враховує багатогранність проявів обдарованості й орієнтована не лише на успішність, а й на добробут і щасливий розвиток особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альберт Ейнштейн. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <https://surl.li/ozpqbn> (дата звернення: 25.03.2025)
2. Антонова О.Є. Обдарованість: досвід історичного та порівняльного аналізу: Монографія. Житомир: Житомир. держ. ун-т, 2005. 456 с.
3. Басюк Н.А. Партнерська взаємодія вчителя Нової української школи з батьками молодших школярів. Актуальні проблеми та перспективи дошкільної освіти в сучасному освітньому просторі: збірник науково-методичних праць/ за заг. ред. О. О. Максимової, М. А. Федорової. Житомир: ФОП Левковець, 2019. С. 7 -10. URL: <https://cutt.ly/fVetL10> (дата звернення: 01.04.2025)
4. Бех І.Д. Виховання особистості: Моногр.: У 2 кн. К.: Либідь, 2003. Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. 344 с.
5. Буров О. Ю. Розвиток обдарованості: що розвиваємо? Теоретико-методичні питання розвитку загальної обдарованості особистості: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 20-річчю заснування НАПН України, 13 березня 2012 р., м. Київ. К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2012. С. 5–7.
6. Буров О. Ю. Критерії та модель академічної обдарованості. Інтелектуальна, академічна та творча обдарованість: спільне і відмінне: матеріали круглого столу, 20 січня 2012 р., м. Київ. К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2012. С. 6-8.
7. Буров О. Ю. Оцінювання обдарованості: проблеми кількісної міри/ О. Ю. Буров, В. В. Камишин// Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика: зб. наук. праць. К.: Інститут обдарованої дитини АПН України, 2009. Випуск 2. С. 5-9.

8. Бухлова Н.Б. Обдарована дитина. Психолого-педагогічний супровід/ Н.Б. Бухлова. К.: Шкільний світ, 2013. 104 с.
9. Васильченко Л.І. Психолого-педагогічні особливості обдарованих дітей. Педагогіка і психологія: вісник АПН України. 2007. № 4. С. 32-39.
10. Волобуєва Т.Б. Розвиток творчої компетентності школярів/ Т.Б. Волобуєва. Харків, 2005. 110 с.
11. Гніда Т. Б. Стосунки в родині як основа для розвитку обдарувань дитини: збір. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Київ, 18-22 серпня 2021р.). Київ. Інститут обдарованої дитини. 2021. С. 149-152. URL:<https://cutt.ly/oCfFv1k> (дата звернення: 01.04.2025)
12. Грицан О.В. Сучасні підходи до виявлення та навчання обдарованої дитини: управлінський аспект: методичні рекомендації. Миколаїв: ОІППО, 2013. 115 с.
13. Єременко Ю.В. Самореалізація обдарованих учнів у сучасній Україні: основні чинники та ризики. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2018. 261 с.
14. Ілійчук Л. Особливості роботи школи з обдарованими дітьми. Гірська школа українських Карпат. №8-9, 2013.
15. Жукова А., Мальцева В. Організація психологічного супроводу. Питання психології. 2002. № 2. С. 2-6;
16. Закон України № 2145-VIII «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 05.03.2025)
17. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень. За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.

- 18.Каряка Л. Г., Кузіна С. І. Обдаровані діти, які вони? Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2014. №1. С.6-10.
- 19.Козій М.К. Психолого-педагогічні умови вдосконалення педагогічної практики студентів: Метод. посіб. К.: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2001. 142 с.
- 20.Корнієнко І. Обдаровані діти: особливості, пошук супровід розвитку. Педагогічна думка. 2007. № 3. С. 30–32.
- 21.Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки: Курс лекцій: Навч. посіб. для студ. пед. навч. закладів та ун-тів. Тернопіль: Тернопіль, 1994. 360 с.
- 22.Кравець В.П. Психологія сімейного життя: Навч. посіб. Тернопіль, 1995. 696 с
23. Кравцова А. М., Кукуруза А. Ранній розвиток дитини. Київ 2015. 77 с. URL:<https://cutt.ly/hC5WiAD> (дата звернення: 15.02.2025)
- 24.Кушнір В. Пошуки науково-практичних підходів у дослідженні феномену дитячої обдарованості. Рідна школа. 2009. № 4. С. 66–69.
- 25.Музика О. Л. Соціальна взаємодія і цінності обдарованої особистості. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. 222 с. URL:<https://cutt.ly/IVeoaPK> (дата звернення: 15.02.2025)
- 26.Програма формування педагогічної культури батьків/ за ред. В.Г. Постоного. К.: ДЦССМ, 2003.
- 27.Психолого-педагогічний супровід обдарованої дитини як реалізація особистісно орієнтованого підходу/ Професійно-педагогічна освіта: особистісно-орієнтований підхід: монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2012. С. 316-345.
- 28.Рибалка В.В. Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості: термінологічний словник. Київ-Житомир: ЖДУ ім. І. Франка. 2016. 424 с. URL:<https://cutt.ly/nC5S4Af> (дата звернення: 11.02.2025)

- 29.Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підруч. для студ. пед. фактів. К.: Абрис, 1997. 416 с.
- 30.Семиченко В.А. Психологія особистості. К.: Видавець Ешке О.М., 2001. 427 с.
- 31.Сисоєва С.О. Освітні технології: методологічний аспект/ Професійна освіта: педагогіка і психологія: польсько-український журн./ За ред. Т.Лєвовицького, І.Вільш, І.Зязюна, Н.Ничкало. К.; Ченстохова, 2000. С. 358.
- 32.Сіданіч І. Л. Виховання культури взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку в сім'ї і школі: дис. канд. пед. наук: 13.00.07 «Теорія і методика виховання»/ Ірина Леонідівна Сіданіч; Інститут проблем виховання НАПН України. Київ. 192 с.
- 33.Сучасна вища школа: психолого-педагогічний аспект: Моногр. вид. / За ред. Н.Г.Ничкало. К.: ВІПОЛ, 1999. – 450 с.
- 34.Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді» URL: <https://surl.li/gzrzwi> (дата звернення: 10.03.2025)
- 35.Указ Президента України № 756/2012 від 28.12.2012 «Про проведення у 2013 році в Україні Року дитячої творчості». URL: <https://surl.li/hsrzuk> (дата звернення: 10.03.2025)
- 36.Фенчак Л. М. Використання сучасних педагогічних технологій у розвитку обдарованості молодших школярів. Матеріали IX Міжнарод. науково-практичної конференції «Обдаровані діти – інтелектуальний потенціал держави», Інститут обдарованої дитини НАПН України національний центр Мала академія України» (11–17 липня 2016 р., м. Чорноморськ). С. 116–118. URL: <https://surl.li/qjwkfr> (дата звернення: 20.03.2025)
- 37.Galton, F. (1869). Hereditary genius: An inquiry into its laws and consequences. Macmillan and Co. URL: <https://doi.org/10.1037/13474-000> (дата звернення: 17.02.2025).

38. Global Talent Competitiveness Index (INSEAD, 2022). URL: <https://www.insead.edu/global-indices/gtci> (дата звернення 05.03.2025).
39. Educating the Gifted and Talented: Policy Impacts (OECD, 2021). URL: <https://surl.li/xezejc> (дата звернення: 05.03.2025)
40. The Impact of Gifted Programs on STEM Achievement (Journal of Advanced Academics, 2023). URL: <https://journals.sagepub.com/home/joa> (дата звернення: 05.03.2025).
41. The Economic Impact of Gifted Education (National Bureau of Economic Research, 2019). URL: <https://www.nber.org/papers/w26392> (дата звернення: 05.03.2025).
42. Talent Development and Innovation in Asia (World Bank, 2020). URL: https://www.worldbank.org/404_response.htm (дата звернення: 05.03.2025).